

IZENET

szegedi folyóirat az új magyar
szellemiség szolgálatára
Szerkeszti: Berczeli A. Károly

1934 M A J U S

IZENET SZEGEDI FOLYÓIRAT

az új magyar szellemiség szolgálatára.

Felelős szerkesztő: **Berczeli A. Károly.**

A kiadásért felel: **Kraszna-Kulcsár József.**

Szerk. és kiadóhiv. Szeged, Gizella-tér 5.

Az IZENET megjelenik negyedévenként. Egyes szám ára P 1.—

Előfizetés az 1934. évre (3 szám) P 3.— Külföldre a kétszerese.

Az „Izenet”-ben megjelent cikkekért az írójuk felel.

TARTALOM

Bevezető sorok

~~BÁLINT SÁNDOR~~: Szeged a magyar kultúra történetében

BAKÓ JÓZSEF versei

GALYASI MIKLÓS verse

PAP KÁROLY: A kékréklis néne

BERCZELI A. KÁROLY: Ötszáz év múlva (Janus Pannonius)

CSARNOK

Perkátai László, Gönczi Pál, Horváth Béla,

Tabán Gyula: versfordítások

~~X~~ JUHÁSZ GÉZA: Európai irodalom és magyarság

PÓDIUM

BERCZELI A. KÁROLY: Új ifjúság

KISS ISTVÁN: A magyar paraszt útja

VALTOZATOK

BARANYAI ERZSÉBET: Az iskolai szelekció kérdé-
séhez lélektani szempontból

CSŰR

BÁLINT SÁNDOR: Dugonics András ifjúkori dal-
gyűjteménye

WIENER TIBOR: Nagy Sándor táncai

Jelen számunkban a következő művészek alkotásait közöltük:
Aba-Novák Vilmos, N. Kontuly Béla, Nagy Balogh János,
Reiter László, Tápay Antal, Tóbiás György.

291. /1941.

Izenet,

szegedi folyóirat az új magyar
szellemiség szolgálatára . . .

Izenet, mert nagyon fölgyülemlett benne
a szépség és igazság, s most izenni akar;
szegedi, mert Szegedről akar izenni más
tájaknak;

s az **új magyar szellemiséget** azért ki-
vánja szolgálni, mert hite szerint erre
vezet az Út.

Nem akarja túlbecsülni a maga szerény
próbálkozását s tisztában van azzal, hogy
szűkös lehetőségei rideg határt szabnak
e Szellemnek. Azt is tudja, hogy homokos
a talaj, melybe e Szellem gyökerei ka-
paszkodnak. De ha homokos is, nem ter-
méketlen! **S** ami ma árva csemete, idő-
vel dús lombbá terebélyesedhetik.

Az Alföldet szeretné megszólaltatni, anél-
kül, hogy tagadná a Szellem egységét és
egyetemességét. **A** költő is önmagába me-
rül, hogy mások szószólója lehessen. Az
Izenet szolgálat, de tiltakozás is. Tiltako-
zás minden kizárólagosság ellen.

Szegedről nézi a világot . . .

Szeged a magyar kultúra történetében

Ez a vázlat városunknak, Szegednek sajátos arcúlatát, a történet során bontakozó sorsát és fiainak alkotásait, továbbá a magyarság életében való hivatását szeretné megrajzolni.¹

Mi, XX. századi magyarok alig érdeklődünk a *genius loci* finom szépségei iránt, általában nincs érzékünk hozzá. Más, boldogabb népek városaik ősi egyéniségének minél jellegzetesebbé, szebbé tételén munkálkodnak, hiszen ez a megfoghatatlan kisugárzás, erős egyéniségnek misztikus vonzása emberi értékek is nagy, mert az egyéniség intenzitása a humánum fokmérője is egyúttal, de azért is, mert korunk gyökeretlen embere számára a kötelező tradíciókat, az élet örök folytonosságát jelenti.

Minden kultúrát a szép és erős egyéniség igazol, a városokét is. Enélkül a miliő lehet ugyan civilizált, bővelkedhet komfortos berendezkedésekben, a lélek mégis szenvedni fog és környezetét csak lakóhelynek érzi, nem pedig otthonnak. A modern városok megnagyobbodtak ugyan kiterjedésben, de szellemben alig gazdagodtak. A *genius loci* inspiráló szépségét csak újabban kezdik megint fölfedezni és ősi jellegzetességeit modern vonásokkal gyarapítani.

Mi is itt élünk Szegeden és alig tudunk róla valamit. Legfőjebb külsejéről ítéljük meg fölényesen, vagy elnéző mosolygással, a szegedi lélek szándékai és rezdülései azonban szinte teljesen ismeretlenek előttünk. Pedig Szeged városának nemes és gazdag multja van. Napjaink szellemi építkezéseiben e mult tanulságait nem nélkülözhetjük.

Tanulmányunk során nem ígérjük Szegednek összefüggő történetét. Csak a legfontosabb, a Városra leginkább jellemző vonásokat ragadjuk ki belőle.

Bár Szegedet csak 1199. említik az oklevelek, a helynek története mégis sokkal régibb időkbe megy vissza. Az archeológiai leletek bizonyossága szerint már ősidőktől kezdve lakott hely volt. Nem lehetetlen, hogy Attila sátorvárosa is itt, Szeged táján terült el. Éppen a legutóbbi kutatások mutattak rá azokra a tradíciósálakra, amelyek Árpád dinasztiaját Attilához, illetőleg a húnokhoz fűzték. Azt hisszük, hogy Árpád a hún hagyományoknak engedelmeskedik akkor, amikor az

¹ Dolgozatunk elvi kísérlet a szegedi múlt értelmezésére. Adatainkat, ha külön nem jelezzük, *Reizner* János szorgalmas művéből merítettük.

első nemzetgyűlést Szeged közelében (Pusztá-)Szeren tartja meg. Levervén Salánt, először közeledik Attila fővárosa felé. Megállapodik és itt tesz először törvényt, erről a helyről dokumentálván népének az országhoz való régi jussát. Ez első országgyűlés emlékezetét viszont a szeri, elenyészett bencés apátság ápolta.

A magyarságnak sajátos (nomád—halász) népi összetételénél fogva a Tisza és Maros összefolyása egyenesen kínálkozott a letelepedésre. A méneseknek, jószágoknak legelőül a környező füves puszták, halászatra a folyó és kiöntései az emberek lakására pedig a közbeeső szigetek szolgáltak. A mai Szeged őse tulajdonképpen három sziget: Al-Szeged: a mai Alsóváros, Fel-Szeged: a mai Felsőváros és a Vár (Palánk): a mai Belváros. E szigeteknek egymással szemben bizonyos önállóságuk, autonómiájuk volt, csak a középkor legvégén egyesültek egy várossá: Szegeddé. A Szeged-szó eredete szerint mégsem a sziget-ré megy vissza, hanem vagy a beszögellést jelentő szeg szónak, vagy a szege, cége halázeszköznek -d kicsinyítés származéka.

Nem lehetetlen, hogy Szeged népe a keresztséget még Szent István előtt, bizánci rítus szerint vette föl és csak Szent Gellért alatt tért át a római szertartásra. A közelben, Oroszlámoson ugyanis a bazilita szerzeteseknek már régóta kolostoruk volt. Ezt a föltevést — amely különben nem tűnik ered — igazolni látszik az a körülmény is, hogy a Város legrégebbi templomának védőszentje Szent Demeter volt. Bizánci jellegű tárgyak az ásatások során is kerültek napvilágra.

Szeged már az Árpádkor eleje óta az erdélyi sónak egyik főlerakódó és elosztó helye. A sót a Maroson szállították ideig és innen szegediek továbbították részint hajón, részint szekér hátán az ország távolabbi részeibe. Ezek a sóhordók megfordultak a királyi udvarban, püspöki székhelyeken, monostorokban, ahol már bizonyos ipart is űztek. Üres szeke-reiken és hajóikon iparcikkokkal tértek vissza. Adva volt ezzel külön szegedi iparos- és kalmárosztály kiszakadásának feltétele minden különösebb felső támogatás, vagy idegen telepítés nélkül. A szegedi polgár makacs életrevalóságát most figyelhetjük meg először, hogy a történet folyamán még számtalanszor és számtalan változatban találkozunk vele. De már most észrevehetjük azt a különös kettősséget is, amely a szegedi embernek mind mai napig sajátja. Végletek hőse: magányos halász, vagy pásztor és városi polgár egyszemélyben.

A tatárjárás a fejlődést rövid időre megakasztotta, de nem tette tönkre. Szeged népe a Tisza süppedékes, limányos területein keresett — nem utóljára — menedéket. IV. Béla várat épített a Tisza partján és Szegedet szabad királyi várossá teszi.

A Város az Anjouk alatt is tovább virágzik. Eddigi ismereteink szerint Károly Róbert alatt telepednek le a franciskánusok és dominikánusok, akiknek még nagy szerep jut a Város történetében.

A magyar királyoknak, különösen Nagy Lajos óta, gondjuk volt arra, hogy a Magyarországtól délre és keletre élő eretnekeket és keleti keresztényeket a római katolikus kultúra és a magyar királyság vonzási körébe állítsák. Ez természetesen következett egyrészt a középkor univerzalisztikus szelleméből, másrészt Nagy Lajos személyéből. Nagy Lajos, az utolsó Grál-király, Szent László szellemének örököse, a Szent Korona misztikusa, egyben a középkori magyar nagyhatalom megteremtője. Nagy Lajos személyében a teokratikus színezetű magyar imperializmus akarja a balkáni népeket (részben a török ellen) egy nagy keresztény szolidaritásban megszervezni. Nemes buzgósággal támogatja a magyar dominikánusok és franciskánusok közelkeleti missziós terveit. Utódai is követik Nagy Lajos álmait.

A szegedi dominikánus kolostor ennek a missziós tevékenységnek egyik fő kiindulási pontja. Az 1318. lyoni nagykáptalan engedi meg, hogy Szegeden domonkos konvent létesüljön.² Működését még a jövőendő beható kutatás lesz hivatva földeríteni.

A dominikánusokénál sokkal nagyobb hatású a franciskánusok szegedi szerepe.³ Szeged legkésőbb már a XIV. század legelején befogadta Szent Ferencnek a Rend enyhébb (konventuális) árnyalatához tartozó marianus tartománybeli fiait. Hogy templomuk és kolostoruk hol állott, nem tudjuk. Karácsonyi János a Palánkban gyanítja. A templomot Bertrandon de la Brocquière francia utazó szépnek találta (1433), pedig ő ugyancsak sokfelé megfordult. Feltűnt neki, hogy az isteni szolgálat mennyire magyaros benne. Ez az adat talán a XV. századi laikus mozgalom szegedi nyomaira utal. A bogomil, huszita eretnekségek Magyarország déli vidékein is annyira felburjánzottak, hogy visszaszorításukra a Szent-

² Kiválóbb tagjai: Szegedi Péter O. P. 1475. Nándorfehérvár püspöke, Szegedi Batka Tamás O. P. 1495. a tergovisti konventbe kerül, majd az oláh föld alvikiáriusa, végül Moldva püspöke lett. 1475. András szegedi bíró Simon nevű dominikánus fia az albanoi S. Maria della Stella kápolnában tart missiót. 1476. András és Tamás fráterek Szegedről Sienába, illetőleg Firenzébe mennek tanulni, de a szegedi ház tagjai megfordulnak Rómában, Spoletoiban, egyebütt is. V.ö. Iványi Béla: Az Alföld hitélete hajdan és most. Szegedi Katolikus Tudósító, 1931. 217. l. sk.

³ A ferences kapcsolatokra nézve v.ö. Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. I—II. Bölcskei Ödön: Capistrano Szent János élete és kora I—III., továbbá Gemelli Ágoston: Franciskánizmus. Budapest, 1933. szétszórt adataival.

szék Jacobus de Marchia ferencest küldötte apostoli inkvizitorként az országba. Jakab testvér rajongó fanatizmusával jelentékeny sikereket ért el. A magyar husziták egyrésze Moldvába menekült előle. Huzamosabb ideig tartózkodott Szegeden is, bizonyára nem minden ok nélkül. Az Egyház szentként tiszteli.

Szegednek másik szent vendége Kapisztrán János volt, aki 1455 szeptemberében fordul meg először Szegeden. Hallgatói nem fértek el a templomban, a szabadban kellett a számára szószéket rögtönözni. Onnan beszélt aztán ezrek és ezrek előtt a kereszténység megmentéséről. Nem magyarul prédikált, csak »Jézus« szavát értik. Valahogyan Clairvauxi Szent Bernát jut az eszünkbe, a keresztes hadjáratok szelleme. A virágzó középkor hite íme a magyar pusztán még egyszer eleven valósággá válik. Kapisztrán vezeti Szegedről Nándorfehérvár fölmentésére azt a keresztes néphadsereget, amelynek Jézus a vezére. A sereg tekintélyes részét éppen szegediek teszik: halászhok és naszádosok, barátok, polgárok és diákok. Kapisztránt még életében szentnek tartják. Egyik szegedi polgárnak néma fia az ő imádságára szólal meg. Szűcs Imre szegedi polgár nagy sebe miatt nem tudott menni. Kapisztrán sírjánál meggyógyult.

Mind Kapisztrán Szent János, mind Marchiai Szent Jakab a franciskánus rend szigorú, observans irányához tartozott. Ők voltak Sienai Szent Bernardinnal együtt a vezérei annak a XV. században teljesedő franciskánus mozgalomnak, amely főképpen a szent szegénység megtartásában Szent Ferenc eredeti eszményeit akarta követni és amely a renaissance világias szellemével szemben új spiritualizmus útját szerette volna egyengetni.

Ez a mozgalom Európaszerte hullámokat vert és hazánkbá, Szegedre éppen vezérei hozták el. Szent Jakabnak a magyarországi és balkáni eretnekek megtérítésén, Szent Jánosnak a keresztes háború megharcolásán kívül célja volt a magyar franciskánusoknak a szeráfi Rendalapító szellemében való megreformálása is. E lelki reformmal akarták őket fölvertezni egyrészt a laikus eretnekségek egyoldalúságaival, másrészt a renaissance immanens szellemével való megküzdésre, de legkülönben a lelkeknek valami grandiózus újjászületését szerették volna előkészíteni. A mozgalom szegedi hatására még rámutatunk.

Cesarini Julián pápai követ már 1444. az observansoknak itéli oda a konventuálisok templomát és kolostorát. A marianusok azonban nagy tette határozzák el magukat. 1452. ide Szegedre, a magyar observans mozgalom főfészkébe tartománygyűlést hívnak össze, amelyen új provinciálist választanak Igali Fábián személyében, aki »buzgóságával, jópéldá-

jával, okosságával, és szeretetével testvéreit fölleskésítette, a szerzet szabályainak pontosabb megtartására serkentette és így azt a pusztulást, amely a ferencrendűek mariánus csoportját végenyészettel fenyegette, megállította». A magyar konventuálisoknak a Regula szellemében való megújodása tehát Szegedről indul ki. A reformot bizonyára observansok sugalmazták. A reformmal különben a marianusok azt is elérték, hogy szegedi templomukat és kolostorukat megtarthatták.

Az observansoknak tehát új hajlékot kellett építeniök. Így épül fel aztán a mai (alsóvárosi) templom és kolostor a Havi Boldogasszony tiszteletére. Az építkezés kezdetét az 1480-as évekre tehetjük. Elterjedt helyi hagyomány szerint Mátyás királynak is része volna benne. Ez a föltevés nem bizonyítható, de nem is valószínűtlen. Kapisztrán megjósolta Kapisztrán Mátyás királyságát, különben is a Hunyadi-ház sokat köszönhetett neki. Mátyás, a szent szerzetes iránt való hálából is előmozdította a szigorú magyar ferencesek ügyét. Szeged, amelyben Szent Jakab és Szent János nyomán élénk observans hagyományok képződtek ki és amely a Hunyadi-családnak most nem részletezhető szolgálatokat tett és ahol a renaissance és humanizmus már tekintélyes hódítással dicsekedhetett: szinte kínálkozott az observans franciskánusok végleges letelepítésére. Mátyás 1465. országgyűlést tartott Szegeden és rokonainak, a Szilágyiaknak alsóvárosi palotájában szállott meg; látta az observans testvérek hirtelenében összeütött hajlékát, kicsinyke templomát. Pedig mennyit köszönhetett Mátyás éppen nekik: ők voltak a tábori papjai annak a seregnek, amelyik Nándornál győzött. Egy régi krónika szerint ő kezdeményezi a templomépítő akciót, amely jó végre is jut.

Az a föltevés sem lehetetlen azonban, hogy a templom a szegedi polgárok jámbor alamizsnájából és fogadalmából épült fel. Szeged a XV. század folyamán ugyanis mind műveltségre, mind gazdagságra, mind polgári szabadságra nézve az országnak Buda és Székesfehérvár mellett legtekintélyesebb városa volt, magyarságát tekintve pedig föltétlenül a legelső. A XV. században több országgyűlésnek színhelye, A szegedi béke (1444) és szomorú romantikájú következményei mindnyájunk előtt ismeretesek. A város szolgálataiert újabb, meg újabb kiváltságokkal gyarapszik. Erejének alapja polgárainak jóléte. Gazdagságát sóhordásból, halászatból állattenyésztésből, gyümölcstermelésből, hajózásból és borkereskedésből merítette. Ötvöseai legelsőek az egész országban. A polgárok egyeteme földesúrrá lett és jogait ténylegesen gyakorolja is. A Város ebben az időben már olyan erősnek tudja magát, hogy elleneit akár fegyverrel is kényszeríti ki-

váltságainak tiszteletére. Talán páratlan eset a magyar városok történetében, hogy Zentát, amely szegedi polgároktól vámot merészelt kívánni: sereggel támadta meg, elfoglalta és birtokában tartotta. Csak formális békediktátum után adta vissza földesurának, a budai káptalannak. XV. századi bor-exportunk monopóliumszerűen szegedi polgárok kezében van. Maguknak is a Szerémségben nagykiterjedésű szőlőbirtokaik vannak. A büszke patrícius-önérzet a reprezentálásra is sokat adott. A Városnak Buda várában az erdélyi vajdáé mellett háza volt.

A Város gazdasága közjogi emelkedését, a kettő együtt pedig kulturális gyarapodását segítette elő. Vallásos életben, világnézeti síkon, — mint láttuk, — kora legaktuálisabb és legmodernebb aspirációit: az observans mozgalom vezéreit és eszméit fogadja falai közé. De hatott a renaissance művészeti kultúrája is. E hatásnak szép nyóma az alsóvárosi templom Havi Boldogasszony kegyképe, mely firenzei reminiscenciákat tükröztet. Van adatunk arra, hogy szegedi fiak művészi tanulmányútra Olaszországba mennek. Van négy plébánia-temploma: Szent Dömötör, Szent György, Vasas Szent Péter és Szent Erzsébet tiszteletére. Templomuk és kolostoruk van az observans és konventuális ferenceseknek, dominikánusoknak, talán a premonstreieknek, zárdájuk a premontréi apácáknak. A források emlegetnek még Szent Keresztről, Szent Miklósról nevezett templomot és Szentlélek monostort is.

Az eljövendő alapos kutatás feladata lenne annak megállapítása, hogy a XV. század magyar nagyhatalma, Mátyás király birodalma milyen körülmények között erősödött meg és vált öntudatossá. Mátyás már azt próbálja megvalósítani, ami sokkal később csak XIV. Lajosnak sikerült. Mátyás hitünk szerint nemcsak a renaissance tipikus uralkodója, hanem sokkal inkább magyar népi aspirációk szimbóluma. Mátyás a homo novus nem számíthat a feudális osztályok megértő támogatására. Olyan rétegekre kellett tehát támaszkodnia, amelyeknek a nemzet egyetemes érdekeivel és álmaival szemben nem volt annyi rendi elfogultságuk. Az új magyarság eszmei konstrukcióját csakugyan európai szellemű polgárfiak és köznemesek, jobbágyoknak kiváló sarjadékai építgetik, mint misszionárius szerzetesek, mint skolasztikusok, mint a tollnak és a kardnak katonái. Szeged ennek a csodálatos programnak egyik leghívebb munkása volt.

A XV. században és a XVI. század elején Szeged a legnagyobbra menendő magyar városnak indult. Tele van az itáliai polgárvárosok szellemi éhségével, önbizalmával és alkotóerejével. Minden lehetőség megvan ahhoz, hogy ez a Város legyen a magyar Firenze: az új magyar kultúra édes-

anyja. Az ő fiai látogatják az összes magyar városok között, Budát sem véve ki, legnagyobb számmal a külföldi egyetemeiket, főképpen a bécsit és a krakkóit, de tanulnak a padovai, bolognai, párisi, heidelbergi és wittenbergai egyetemen is.⁴ Idehaza jelentős egyházi méltóságokat töltenek be. Szegedi Lukács és Szegedi Gerván János csanádi püspökök, Szegedi Zákány Gáspár csanádi nagyprépost, Szegedi Benedek ferences püspök, Szegedi Jakab pálos provinciális, Szegedi Antal mariánus ferences: II. Lajos gyóntatója és udvari hitszónoka személyesen küzdött és súlyos sebet kapott a mohácsi csatában; Szegedi Gergely pálos híres miniátor,⁵ Szegedi György dominikánus kiváló teológus.⁶ Azonkívül igen sok más: kanonok, plébános, szerzetes.

Vitézkednek azonban más tereken is. Nem túlzás, hogy a XVI. század magyar irodalma mint egy végtelen fejlődés kezdete elsősorban szegedi lelkekben születik meg. Szegedi Gergely a zsoltárokat fordította magyarra. Tar Benedek a »házasságról való dicséret«-tel, Szegedi András Jeruzsálem pusztulásáról szóló biblikus versezetével, Szegedi Veres Gáspár széphistóriájával, Szegedi Lőrinc pedig Theophania c. drámával írta nevét a magyar irodalom hőskorának történetébe. Szegedi Lajos Heltai Gáspárnak jobbkeze az Ujtestamentom magyarra fordításában. Zsoltárfordításai is ismertek. Szegedi Mácer humanista költő. Szegedi Szabó Gáspár a XVI. század legnagyobb magyar orvosa.⁷ Szegedi Kis István talán az egyetlen európai hatású magyar prédikátor. Szegedi Gergely franciskánus barát a Sorbonne doktora, a »preco Verbi divini famatissimus« hazánkban az első, aki a protestáns tanításokat irodalmilag is cáfolja. Pázmáynak legősibb őse ő. Szegedi Mihály világi pap Moldvában 2000 magyar huszitát térít vissza a katolikus vallásra.⁸

Művelt szegedi fiaknak e diaszpórája és lázas építkezése a török hódoltsággal kezdődik meg. A Város tragédiájában ez a főlemelő momentum. Szeged idegennek, pogánynak kerülhetett harmincadjára, de bujdosóvá lett fiai ugyanakkor különös hódítással dicsekedhetnek: a megoszlott magyarság-

⁴ A kölföldi egyetemeken tanuló szegedi fiak névsorát összeállítja Szmolány Nándor: A középkori Szeged műveltsége. Szeged, 1910. 24—27. ll.

⁵ Zsák J. Adolf: Szegedi Gergely egy ismeretlen scriptor és miniátor. Magyar Könyvszemle 1907:145—148. ll.

⁶ De Rebus Hungaricae Provinciae Ordinis Praedicatorum.... Descriptore F. Sigismundo Ferrario... Viennae, 1637. 440. l.

⁷ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. III:121. l., továbbá Szmolány: i.m.

⁸ Auñer Károly: A romániai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár, 198. 22. l.

nak tanítóivá, a magyar kultúra új stílusának, — amely még ma is tart, — válnak úttörő hőrosaivá.

A polgárság jórésze szintén kénytelen a Várost itthagyni. A kereskedők főképpen Kassára, az ötvösök pedig kezdetben Kecskemétre menekülnek, hogy onnan jusson belőlük a bajor választó udvarába éppúgy, mint Nürnbergbe, vagy Varsóba.⁹ A Tinóditól is megénekelt Tóth Mihály főbíró több szegedi polgárral és házanépével Debrecenbe költözött, ahol a szegediek jóideig — reménykedtek ugyanis a hamaros hazatérésben, — külön communitast alkottak.

A halászsok közül is sokan vándorútra kelnek. A XVI. századbeli szegedi vándorhalászsok megfordultak szerte az országban. Szegedi különlegesség volt a gyalommal való halászás, amelyet szegediek ismertetnek meg nagy vidékek halásznépével. A gyalmos halászat az úgynevezett réti halászzattal szemben technikailag fejlettebb volt és több embert foglalkoztatott. A XVI. és XVII. században a Tisza felső vidékén és mellékfolyóin mindenütt megtaláljuk a szegedi vándorhalászsok tanyáit. A felső Tiszavidéken a gyalmos halászzatot még a XVIII. században is szegedi halászzatnak emlegetik.¹⁰

Maga a Város — a többi meghódolt területekhez képest — viszonylag még szerencsés helyzetbe jutott. Khászbirtok volt, azaz közvetlenül a szultánnak adózott. Szeged itthonmaradt népét mégsem ez mentette át a hódoltsági sors apokaliptikus borzalmain, hanem az alsóvárosi franciskánus Templom és kolostor, amelynek története 200 esztendőn keresztül szinte azonos a Város történetével. Ez a Templom tartotta együtt a maga misztikus erejével és védelmezte meg a pusztulástól, szétszéledéstől Szeged népét, biztosítván általa a magyar életnek és a katolikus hitnek szakadatlan szegedi folytonosságát, immár ezer esztendő óta. Ez a Templom a barbár pogány tengerben az európai szellem világító tornya, és messze vidékre sugárzója.

Említsük meg, hogy népünk egyrésze rövid időre elfogadta Kálvin János vallását, de még a XVI. század közepén visszatért régi katolikus hitére.

A szegedi franciskánusok nagy nemzeti hivatást teljesítenek. Ismeretes, hogy a török csak Szent Ferenc alázatos és szegény fiait tűri meg a hívek között. A szegedi kolostor hatalmas missziós területnek középpontja, amelynek köre egész Délmagyarországra kiterjed. Hatása egyetemes. A portától az egész birodalom területére érvényes útleveleket sze-

⁹ Szegedi György Nürnbergbe szakadt ötvösmesterről *Siklóssy* László ír (Képzőművészet, 1928.).

¹⁰ *Takács* Sándor: Emlékezzünk eleinkről. Budapest. é.n. 205. sk. II. A gyalmos és a réti halászsokról.

reznek a szegedi klastrom szerzetesei. Van úgy, hogy még Sztambulban is szegedi pap vigasztalja a magyar rabokat. Az observans szellem most virágzik ki a szegedi lelkekben igazán. Gyökereit martirok vére is megszenteli. Talán ezekben az időkben lehetett a szegedi lélek a legboldogabb; távol a világtól, távol az idő és alkotás kísértéseitől, a tökéletes örömmek: a jó szenvedésnek vállalásában.

Mondani sem kell, hogy a testvérek a népnek igazán, a lelkipásztorság főgondja mellett tanítómesterei, orvosai is. A szegedi kolostornak hatalmas kertje volt, amely gyógyító füvekben exotikus növényekben, hatalmas fákban egyaránt bővelkedett. Alkalmasint a barátok tanították meg népünket a dohánykertészetre, a XVIII. századi Szeged egyik legnagyobb jövedelmi forrására. Ők plántálhatták be török földről és ismertették meg az alsóvárosiakkal a paprikát is. Először talán a hideglelés (malária) orvosságul használták.¹¹

Egy derék magyar történetíró, Borovszky Sámuel monddta, hogy Szeged története egyetemes magyar szempontból is valóságos eposz, nagyszerű hősköltemény. Népének magasztos hivatása nem a béke csöndes napjaiban tűnt ki, hanem e rettenetes korban, a török időkben, amikor az Alföldön a nemzeti génusz fölött főképpen Szeged magyar érzésű és magyar szívósságú népe örködött. Szegednek nagy része van abban, hogy a magyar mindmáig megmaradt magyarnak.

A XVIII. századbéli Szegeden nagyarányú, jelenünkre is kiható változások mennek végbe. Sok idegen vándorol be a Palánkba, akik azonban lassan elmagyarosodnak. Az asszimiláció kölcsönös hatásaival külön tanulmánynak kellene foglalkoznia. A folyamatra, a milió érzékeltetésére különben a legklasszikusabb példa Dugonics András. Nagyapja dalmata bevándorló, aki talán még magyarul sem tud, édesapja kétnyelvű, ő maga pedig már »a nemzeti lélek tüzes ébresztője«.

E bevándorlásokkal egyidőben és talán kapcsolatban Szeged ősnépe számos rajt ereszt a déli vidékekre. E szegedi népmozgalom természetes helyi jellegén túl Délmagyarországon nemzeti missziót is teljesít. E kivándorlások oka még nem egészen világos, következményei és eredményei azonban

¹¹ Az itt elmondottakra nézve utalunk *Telek József*nek, a híres ferences népszónoknak nyolc prédikációjára, amelyet a szegedi havi búcsún mondott el 1759–1768. között. P. F. *Telek József*: *Coronae Marianae Az Az A' Boldogságos Szűz Mária Tizenkét Tsillagú Koronája*... II. rész. Vátzon, 1772. Azonkívül P. *Ordinász* Konstantin: *A' Libanus havasai alatt illatozó Titkos értelmű Rózsa*... Szeged, 1831. é. művére, amelyben okiratpublikációk is találhatók. A templom történetének, hatásának modern feldolgozása különben még a jövő feladata.

már annál tisztábban állanak előttünk. Szeged népe a XVIII. század elejétől 1879-ig közel 300.000 magyar lélekkel gazdagítja Délmagyarországot. A kivándorlás három irányú: kezdődik a Csanád-, Békés-megyében, folytatódik a Bánátba és a Bácskába való kirajzással. A szegediekből települt falvak hosszadalmas felsorolását mostan elhagyva, csak Szegednek »leányvárosait« említsük itt meg. Zenta, Kanizsa, Óbecse, Törökbecse, Nagybecskerek, Szabadka. Népünk megküzdött a bécsi kormányhatóságok rosszindulatával, megküzdött a magyar politika közönyösségével, megküzdött a természetnek mostohaságával. Nem részesült semmiféle támogatásban, élete mégis virágzásnak indult a maga emberségéből. Ereje — mint Kálmány Lajos mondja — magyarságához való ragaszkodásában tehát sajátosságainak megőrzésében és szerencsés, rendszeres előrenyomulásában rejlett. Szoros kapocsban, láncban hatolt előre, azaz nem szigetelődött nemzetiségek közé és bármilyen nagyon előrenyomult is, nem feledkezett meg őshazájáról, Szegedről. Szeged volt a forrás, melynek népéből erejét újította, Szeged volt menedékhelye, ha a veszedelem távozásra kényszerítette. Szeged bölcsője, fenntartója e magyar áradatnak.

Uj lakóhelyeik, mint missziósterületek, majd egy évszázadig az alsóvárosi kolostor gondoskodása alatt állanak. A havi búcsúra pedig — amely a szegedi léleknek legnagyobb ünnepe — a távolban élők is hazajönnek. Legalább egy napra megtérnek a közös múltba, a szegedi sors ősi egységébe.

A XVIII. századnak másik nevezetes eseménye, hogy a Város 1720. letelepíti a piaristákat, elsősorban azzal a szándékkal, hogy legyenek saját köréből, a polgári rendből való tanult fiai, akik a Hivatal megnőtt kíváncsiságának meg tudnak felelni és tanultságukkal a Város érdekeit mindenhol meg tudják védelmezni. A gimnázium ezt a hivatását be is töltötte, igazi missziója azonban sokkal szélesebb körű lett. Szellemi vonzóereje kiterjed egész Délmagyarországra és Horvátországra. A *pietas* szelleme egyesíti és hatja át a szegedi polgárfiat és arisztokrata csemetét, magyart és idegent, keresztényt és zsidót egyaránt. Nem lesz talán érdektelen, ha egy-két szegedi piarista diákot névszerint is felsorolunk. Idejárt Dugonics András, Vedres István, Katona József, Révai Miklós, Horváth Mihály, Klapka György, Schlauch Lőrinc bíboros, Rajasics József karlócai ortodox pátriárka, Klauzál Gábor, Mihálovics József zágrábi bíborosérsek, Csemegi Károly, Kármán Mór, Tömörkény István, Juhász Gyula, Herczeg Ferenc, hogy csak igazán néhányat említsünk. De térjünk vissza a XVIII. századba.

Érdemes volna a »kegyes iskola« sokrétű hatásait rendre szemügyre vennünk. E téren azonban még igen sok lenne

az előzetes tennivaló. Késik egyebek között a szegedi piarista színjátékok modern feldolgozása is. A színjátékok számára a Város különben két ízben is építtetett hajlékot. Egyéb műfajok is művelőre találnak. Fiala Jakab szegedi piarista tanár a Szegedis című hexameteres latin hőskölteményében Szeged keletkezésének történetét énekelte meg. Hősei részben az olympusi istenek, részben a szittyák. Az istenek civódása következtében a szittyák vándorútra kelnek és megalapítják Szegedet. Az egész mű a barokkba oltott antik epika hatását tükrözi. Érdekes azonban, hogy az isten kardja és a csodaszarvas regéje is szerepel benne. A munka különben az intézet egyik vagyonos diákjának költségén jelent meg. (1735.).

A szegedi népi talajból és a piarista iskola nemzeti-barokk miliójéből sarjadzik ki Dugonics András.¹² Dugonics Szegednek első tudatos szószólója a magyar szellemi életben. Ő talán az első magyar ember, aki rádöbben a tájnak, a szűkebb hazának, a szülőföldnek különös emberi erejére, inspiráló szépségére. Hősei a körülményes, rubato-mód muzsikáló szegedi nyelven beszélnek, a szegedi karakternek: paraszti szögletességnek és kifinomult érzékenységnek, polgári komolyságnak és darvadozó kedvnek jegyeit iparkodnak magukon hordani. *Etelkában*, e tűzről pattant felsővárosi menyecskeben az álmodozó magyar férfiolvasó életének elrendelt párája ismert rá. Regényei ellen sok és jogos kifogást emelhet a késő kritika, egyet azonban sokszor elfelejt: Dugonics András hívja életre a Magyar Olvasót. Alkotásain keresztül Szeged, ez a folytonos magyarságú város tüzelte a rendi Magyarországot szellemi egység, nemzeti közvélemény megteremtésére. A XVIII. század végének különös vajadásában, új formák után sóvárgásában, aufklárista humanizmus és nemzetiség versengésében, klasszicizmus és romantika előcsatározásaiban Dugonics határozottan az eljövendő — és még napjainkban is eljövendő — nemzeti klasszicizmusnak útját egyengeti, sokszor naívvá, néha kevés izléssel és műveltséggel, itt-ott a neofita túlbuzgalmával, de mindig teljes hittel és tüzes lelkesedéssel. Természetesen következik helyzetéből és törekvéseiből, hogy Dugonics egy új szemléletnek, romantikus népkultusznak jóval a Majláthok, Mednyánszkyak, Erdélyi Jánosok előtt alapvetője. Herder és Rousseau platonikus ábrándozásaival, világpolgári hevületével szemben Dugonics népi programja a legkonkrétabb: a szegedi népben érzékelt magyar jellegnek mindenképpen való igazolása. Dugonics annak az érdekes magyar írótipusnak őse, amelyben a szépíró és az etnográfus alig lehet egymástól elkü-

¹² V.ö. Balanyi György szép tanulmányával: Dugonics emlékezete. Dugonics András halálának századik évfordulóján. Szeged, 1918.

lőníteni. Sosem tudjuk, mikor melyik szól hozzánk. Ez a magatartás irodalmunknak relatív fiatalsága mellett bizonyít. Hiányzik még az író elhárító individualitása, gőgös önbizalma és zárkózottsága. Nem véletlen, hogy képviselői között olyan sok Szegeden nevelkedett íróval találkozunk: Mikszáthtal, Tömörkénnyel, Móra Ferencceel és annyi mással.

Nem szükséges most többet mondanunk Dugonicsnak a magyar irodalomra és életre gyakorolt hatásáról. E pillanatban érdekesebbnek látszik annak vizsgálata, hogyan hatott Szegeden, szegedi kortársai körében. Ez a hatás főképpen és elsősorban Szegednek kultuszában nyilvánul meg. Szerető érdeklődéssel vizsgálják a Város arculatát, elmerülnek multjának tanulmányozásába, szemügyre veszik az egyetemes magyarságnak tett szolgálatait, de nem feledkeznek meg arról sem, miben lehetne a jelenben a nemzet hasznára. Az örök emberi törvényt ismerik fel eközben ők is: a nagyobb emberközösségeket különbözőségünkkel, egyéniségünkkel szolgálhatjuk igazán.

Vedres István »Szabad királyi Szeged városának esküdt földmérője« Dugonics barátja, polihistor-szerű jelenség. Tüzes szegedi fi ő is. Duzzadó energiáit, szárnyaló terveit a megvalósítás akkori lehetőségeinek híján könyveiben fejtheti csak ki. Valamiképpen Dugonics álmait szeretné valóra váltani, helyesebben a mindennapi élet területein is alkalmazni.

Az alföldi futóhomok megkötése végett ő kísérletezik először az erdősítéssel, nagyszabású ármentesítést hajt végre, könyvet ír a Duna—Tisza-csatorna érdekében, sürgeti az Adriának a magyarság életébe való bekapcsolását. »*A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó hazafilii elméltedése*« három kiadást érnek. A szegedi magyar játékszín számára szegedi tárgyú tetralógiát ír. Foglalkozik lélektannal és szociológiával. Több régiséget ajándékoz a Nemzeti Múzeumnak, nagyobb összeggel támogatja az Akadémiát.

Babarczy István több színdarabot ír, vagy fordít. Karácsonyi Ince piarista, Dugonics kéziratának gondozója és első életrajzírója. Egy másik piarista, Endrődy János, köznevelésünknek egyik elismert nevű elméltedője, európai műveltségű pap, a herderi eszméknek híve. Dugonics *Arany perecek* című regényét alkalmazza színre. A szegedi diák, Jerney János, először szegedi vonatkozású könyvet ír, majd elmegy a »karjeli« rokonok fölkeresésére. Dugonics ihleti meg őt is.

Ordinansz Konstantin franciskánus gárgyán megírja az alsóvárosi templomnak és a Havi Boldogasszony kegyképének legendákkal színezett történetét. A mű megírásában,

szellemében és célzataiban egyszerre barokk és romantikus, mint ahogy Dugonics András is a barokk és a romantika útköző pontján áll. A Havi Boldogasszony, az »Auxiliatrix Szegediensis« égi alakja körül különben a vallásos népköltés is gazdagon kivirágzott.

1824-ben Grün Orbán híres szegedi könyvnyomtatónál különös munka jelenik meg: *Uj szellem, vagy is újmagyarok útja Helikonra*, amelyet Nátly József fiatal szegedi költő ír a sógorával, Maróthy Mátyás mérnökkel együtt. Maróthy is különben litterátus ember, drámaíró. A mű külső formája szerint voltaképpen nem dráma és nem művészi alkotás, hanem szatirikus-tendenciózus drámai játék, amely Kazinczyék nyelvújításában a szertelen újító mániát és az új írók elbizakodott önteltségét gúnyolja ki találó erővel, de a Mondolatnál hasonlíthatatlanul több ízléssel. Megjelenik a színen Kazinczy, Kovácsóczy, Helmeczi, Schedel, Bajza, Szemeréné és mások. Az újítók egyéni jelleme és kifejezősmódja olyan sikerült összefüggésben áll egymással, hogy az egészben van valami a jellemvígjátékok felsőséges írói fintorából, amit a kifigurázott Toldy is elismer különben.

A következő évben Nátly egymaga ad ki könyvet: *Némely vélekedések a magyar nyelv ügyében*, amely eszméinek bőségét tekintve a Révait követő és a Nyelvört megelőző kornak alighanem legértékesebb ortologus munkája. Nátly nemes konzervativizmussal, előkelő szempontokkal védelmezi benne a magyar nyelv megtámadott ügyét. Készségesen elismeri a nyelvújítás elvi jogosultságát, de az újítás főforrása szerinte a nép nyelve lehet. Műve végéhez — illusztrációul — szegedi tájszó-jegyzéket ragaszt. Az új költőknek szógyártás helyett a népnyelv, népköltés tanulmányozását ajánlja. »Erzékeny a magyar, néha víg, néha szomorú, többnyire melancholikus. Ki tudja ő mindezen nemeit az indulatoknak magyarázni, — ezeknek leírásában nem sokat enged más nemzeteknek.«

Előadásunkban mindinkább közeledünk korunkhoz. Vázlatunkat még nagyobb, még sietősebb vonásokkal rajzoljuk meg.

A XIX. századnak is megvan a maga jellemző szegedi népmozgalma: a tanyák települése. Nem igen ígérhetjük most, hogy a szegedi tanyavilág különös alakulását, helyi jellegzetességeit felmutassuk. Képzeljük azonban el: a Város népének tekintélyes része eddig a Tisza után élt, mint halász, hajós, hajóács, vizimolnár. A Tisza szabályozása és a gőzhajózás elterjedése azonban a szegedi kenyérkeresésnek e régi tisztas formáit jórészt megölte. A városi lakosság földuzzadt. A közlekedési viszonyok különben javultak. Népeinkre új feladatok vártak, át kell térni a földművelésre. A város körüli fekete földeken eddig minimális földművelés

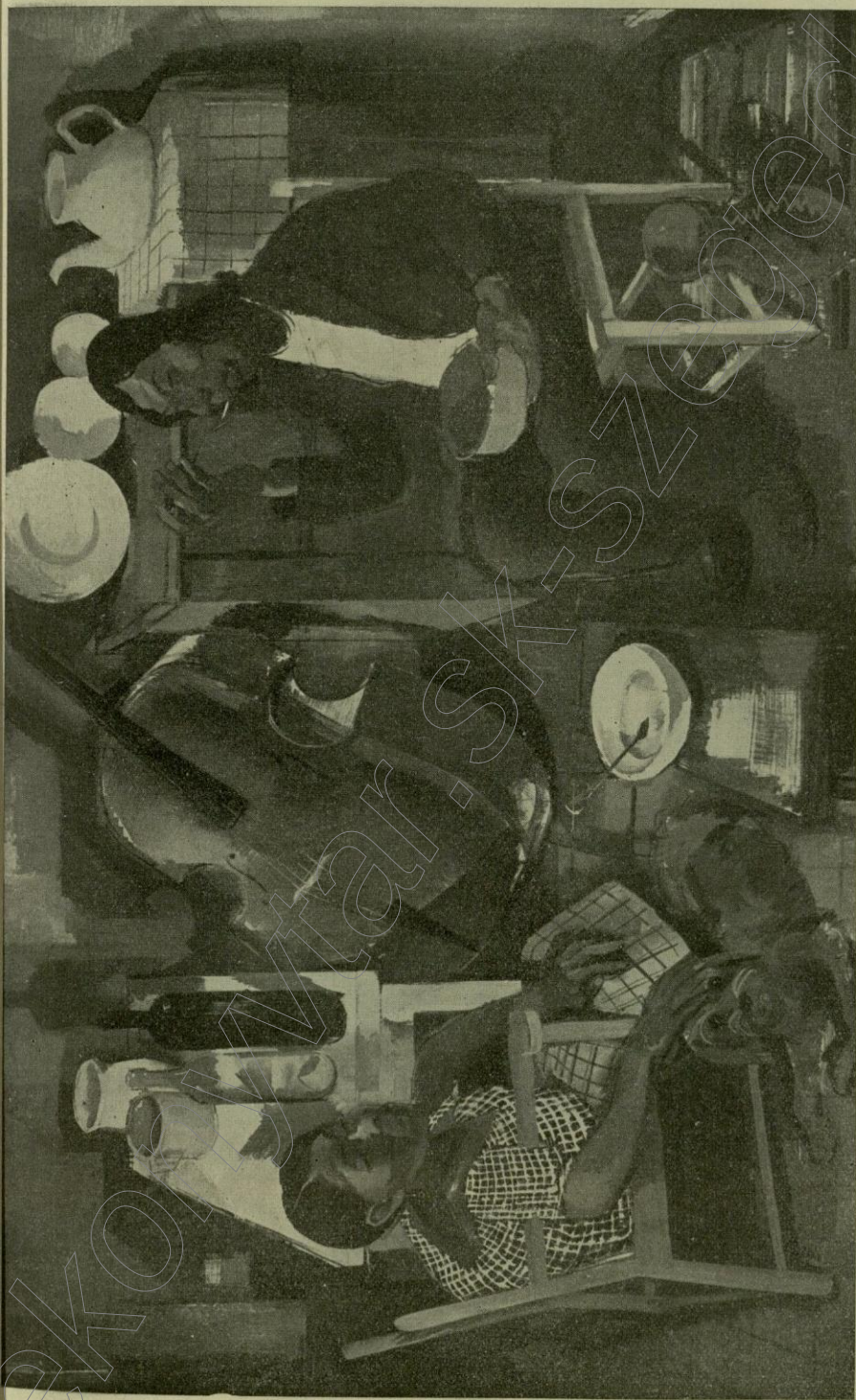
folyt, a feketéken túl a homokon pedig a pusztai pásztorélet. A pásztorélettel mintegy kapcsolatban a betyárvilág, amelynek szimbólikus hőse Rózsa Sándor, arisztokratának és nyárspolgárnak, hősnek és zsványnak furcsa komplexusa.

Az előbb jelzett változások következtében a Város körüli földek intenzív művelés alá jutnak. Itt születik meg a névtelen szegedi parasztcévis érdeméből alig néhány évtized alatt Szegednek világraszóló paprikakultúrája. Szinte szemünk láttára differenciálódott szerény háziiparból patriarkális kapitalizmussá. A paprika a lakosság mintegy $\frac{1}{3}$ részének ad biztos kenyeret és teszi Szegedet hosszú időn át egyik leggazdagabb városunkká.

A pusztákat, járásokat is hamarosan, úgy a 60-as évektől kezdve eke alá fogják. Különösen az eddigi vízenjárók — ha nem mentek el kubikosnak — telepednek ki nagyszámban. Nem véletlen, hogy a *tanya* kifejezés eredetileg halász műszó volt. Nem részletezünk, mégsem lehet elég sokszor beszélnünk arról a heroikus erőfeszítésről, igazán sziszifusi munkáról, arról a nagy emberségről, amelyet Tömörkény István csodálatos szótlanságú hősei a homok megkötésével, fásítással, szőlőtelepítéssel végeztek. Nem adott nekik tanácsot senki, őket nem támogatta az államhatalom, nyomukban mégis gazdag élet virágzott ki.

Kálmány Lajos, Szegednek egyik leghívebb fia is most indul nagy útjára: fölkeresi Szeged ősnépét Alsó- és Felsővároson, a tanyákon, Délmagyarországon. Utjának élményeit és eredményeit a *Szeged Népe* 3., a *Koszorúk az Alföld vad virágaiból* és a *Hagyományok* 2—2. kötetében, továbbá a *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*, *A csillagok nyelvahagyományainkban*, *Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban* és egyéb műveiben hagyta ránk. Szeged népe Kálmányt a legnagyobb magyar folkloristává avatta, viszont Kálmány életé munkája a szegedi népkultúrának, vallási és művészi ösztönnek csodálatos, bár alig ismert dokumentuma. Ez a lelkeség ejtette rabul egész életére Tömörkény Istvánt, de az újabbak, főképpen Móra Ferenc, Gulácsy Irén, Terescsényi György sem tudják misztikus vonzása alól magukat kivonni. Ez inspirálja Dankó Pista dalait, Juhász Gyula éteri költészetét, Nyilassy Sándor képeit.

A XIX. század másik nevezetes, napjainkra is kiható változása az államosítás, a centralizáció, amely a hetvenes években megy végbe és amely sok jellegzetességtől megfoszt. A régi organikus városképnek szimbólikus pusztulása az 1879-iki nagyvíz. A modern bürokratizmus attribútumai: közhivatalok, iskolák, bíróságok, kaszárnyák és Tisza Lajos városrendezése megadják Szegednek a nagyvárossá fejlődés feltételeit. A városkultúrának is megvannak azonban a maga

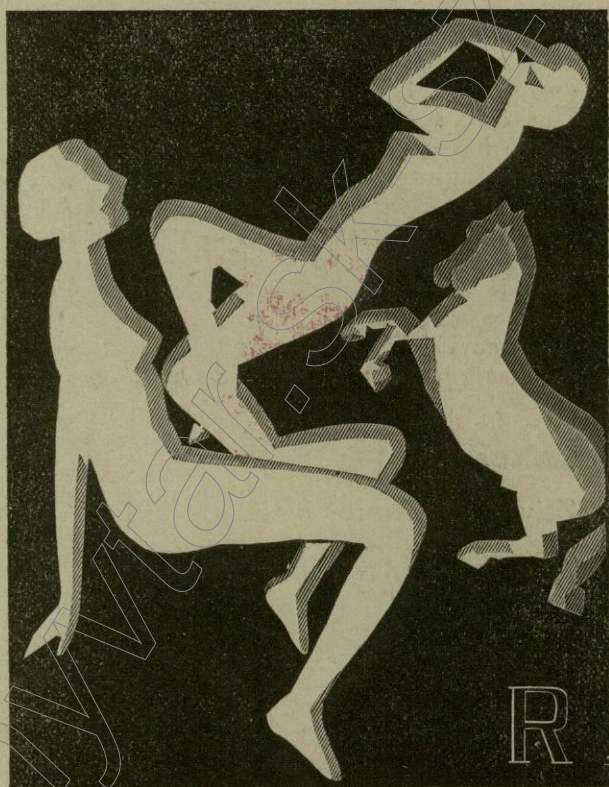
Aba Novák Vilmos: Cigánycsalád.

immanens törvényei, amelyeken semmiféle ábrándos jóakarrattal, vagy hatalmi szóval nem lehet változtatni. Nagy számú hivatalnok kerül Szegedre és szállja meg a Belvárost. Gyökeret azonban ritkán ereszt, a szegedi népi-polgári tradíciókkal alig talál kapcsolatot.

Ettől fogva a Város szellemi alakulásában bizonyos párhuzamosságot tapasztalunk. A Belváros civilizált életformája és a többi részek laikus kultúrája alig talál egymásra. Ezeknek és egyáltalán az újabb alakulásnak fejtegetése azonban még nem lehet a történetíró feladata.

BÁLINT SANDOR

Reiter László : Absztrakt fametszet

BAKÓ JÓZSEF VERSEI

Balhát Űz anyám . . .

Hogy villognak az agg szemek!
Mert a csíkos ócska párnán
Üldözik legkisebb ellenségemet.
Meg fogsz halni kis vérszívó!
Nézd, a fogatlan bős ajak
Hogyan harap, remeg, itél.
S a lassú, bütykös, csüggedt ujjak
Most mind hősök és hogy vadúlnak,
Ha egy ránc még bűvöt ígér. —
Csak egy pillanat kell
S elér ez asszonyá vált gyűlölet.
Jaj, menekülj még kis üldözött,
Hosszan, soká . . . könnyek között
Hadd bámuljam vén anyámat,
Kinek kuporgatott gyér kenyerét
Most harmincötéves, híres, kidobolt
sorssal én eszem el, mert nincs egyéb.
És mégis milyen féltő, bosszuló
Kínnal kerget, hajszol tégedet,
Mert e siralomházi, bogos,
Vértékozló mában elloptad
Egy csöppnyi, csöppnyi véretem.

Bakonyban

Zsivány és remete barlangok mellett
Egy bakonyi istállóban hálók.
Köröttem nyolcvan borjú álmodik,
Én meg gerendákat számlálok.
Negyvenöt-gerendás hatalmas terem,
Ily hálója még a pápának sincsen.
Fölöttem fecskék köröznek légyért.
Csicsergésükben, mint szenteltvízben
Hajnali fürdést rögtönöz lelkem.
Mintha boldogságomat pecsételnék meg
Fal-verejték csöppen a homlokomra.
Nem mérgeledöm. A szomszédborjú
Fehér farkával letörlöm mosolyogva.
Közben az öreg pásztor is belépked,
Véle bozontos, éber kutyája.

Szimatol, morog, vakkant rám párat,
Érzem: betolakodtam a birtokára.
A pásztor feddön rája kiáltoz,
Hangja bűgött, mint egy nyers tülök
S a hódolatos, hirtelen csöndért
Szememből egy büszke könny pörög.
Hálakönnny ez a megértésért:
Istállóból indultam el s ideértem,
Mint egy földkörüli utazó. —
Hátradülök s a párás, nehéz szagon
Ringatózom, mint győzelmes, hazatért hajó.

Leány voltam

A lélek parancsa zord parancs!
Ma éjjel lányok sorsát adta rám.
Tíz éves játsz, vadóc leányból
Kétségbeesés lettem egy éjszakán.

— — — — —
Tíz éves voltam. Rejtelmes hévvel
Égtek szememben bujkáló tüzek,
Rohanva nőttem, — dombódzó mellel —
Már éreztem is, amit a szűzek.
Feszengő voltam. Tükörben lestem
Órákon át ébredő testemet.
Próbáltam a férfihívást is.
Milyen kínzás az, ha a vér eped!
Hajadon voltam, csábító bőrű
Kívánás, adás, céltalan derű....
Könnyet ringattak, csóktalan pillák,
Szűzen zokogni jaj, de keserű!
Vonzalom voltam, de túl a testen
Többet kínáltam az ölelésnél,
Hervadás lettem, porzatlan bibe
S végső könyörgés a sors térdénél.
Majd szitok lettem, sandító bosszú,
Mert elfogott az öntépők átka.
Szégyelje magát az Álomadó,
Mert átkozva mentem a halálba.

— — — — —
Álmomba ma át kellett élnem
Az önhibátlan örök Éva-jajt.
Hitetlen göggel nevettem eddig,
Most megsókolok minden csóktalant.

(Orosháza)

GALYASI MIKLÓS VERSE

Ázsia

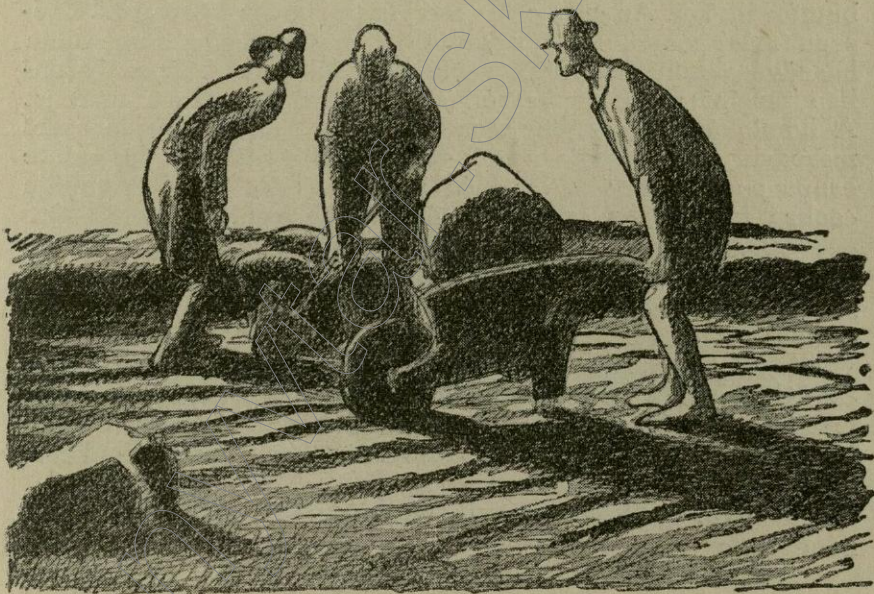
Szibériára ráfeküdt a hulló fehér arany.
Buddha szájában kigyók alusznak.
A lámakolostorok előtt
halk imamalmok peregnek
és a tarkát álmodó mákvetések
lusta könnyei kábulnak az ópiumnak.
Apró faházak között
kifürkészhetetlen sárga arcok
nézik kedélyes legyezőit a gésáknak,
s a pagodák soktornyú kapui előtt
piszkos bráminok az időt tanítják türelemre.
Gaviálok álmodnak a Gangesz fővenyén
és az öt tenger alázatosan csókolja
a Himalája messzi uralkodó lábait.
Ázsia pihen.

Siva rubinszeme villan,
Tibet hegyei összesúgnak,
hallgat a Volga, szűköl a farkas,
Dzsingiszkán méhei újra zúgnak.
Üstdobok furcsa zenéje hallik,
valahol tam-tamok peregnek.
Bráhma, Confucse, Buddha
konferenciáznak a Nirvanában
s messzi délkeleten
Mohamed zöld zászlaja leng.
A Pamir tenyerében
népek új méhese rajzik.
Ázsia készül valamire.

Timur Lenk sánta lába dobban
és megindulnak a rizsmezők,
a cukornádak,
a bambuszerdők,
tornádó tisztítja útjukat
és az évezredek előtt
alázatosan lefekszenek a bűzavetések.
A mocsárban kurrog a tigris,
a jak szétnéz hegyeiről,
bőg a sivatag sárga homokja
s Japánban valahol megindul a föld.
Ázsia üzen.

és jönnek sorra.
 Olajbarna turbános rádzsák,
 ékszemű sárgák, copfosak,
 harci elefántok trombitálnak,
 mérgesnyílú tatárok, meg a pestis
 zárják a hadat
 s előtte parszik viszik a tüzet.
 Az idő harcol itt — az évezredekkel
 és Róma romjain vándorsáskák ülnek,
 a kölni dómon Allaht dicséri kaftános imám.
 A Temzén dzsunkák hajókáznak
 és riksák loholnak a »Hársak alatt«.
 Ég a Bibliotheque National,
 a Champs Eliséen banzájt vernek a dobok.
 A Korán és Védák összefogtak a két
 Testamentum ellen...
 Ázsia megérkezett.

(Hódmezővásárhely)

Nagy-Balogh János ; Rajz.

A k é k r é k l i s n é n e

Alig néhány hete nagy lelkesedéssel jön az én barátom. Arca rejtélyes, hóna alatt valami összezsavart vásznat hoz. Szótlanul, ünnepélyesen kibontja. Egy festmény. Ujjával odaszegzi az ajtóhoz, aztán rámmered:

— No, mit szól ehhez?

Puha, szinte gyermekies arca megkeményül a várakozástól. Nézem a képet.

Egy fejkendő, fiatal parasztasszony. Nagyon eleven, ez biztos. Át- meg átszalad rajta a szemem, előbb csak gyorsan, össze-vissza. Az arca húsát vörösré marta az erős falusi levegő. Már majdnem rozsdaszínű. A kezén is látszik a rengeteg munka, amint nagy darabban, szélesen, összekulcsolva nyugszik fekete perkálszoknyás ölében. A melle alig látszik a világoskék, feketepöttyös rékli alatt.

Most visszamegyek az arcához. Kedvesen, beszédesen bumfordiképu. Az orra erős, esetlen, majdnem közömbös. Egészen mást mond, mint a szája. A szája mintha meg volna hasadva valami kitörni készülő keserűségtől. A szeme azonban megint másként beszél. Együgyűen, fátyolosan mereng. A homlokának is külön mondanivalója van. Józan, de azért meredek, látszik rajta a sok töprengés. Az álla pedig szinte csupa engedelmesség. De még ahogy az álla alatt a kendője csokra látszik: az is külön véleményen van!

Minél tovább nézem, annál jobban látom: csöndes, de mély küzdelem folyt itt. A tagok, a szem, a száj, az orr, a homlok: mintha mindegyik el akarná hagyni a többit s menni a maga külön útján...

S mégis: mennyire egybehangzott az egész! S ami a legcsodálatosabb s csak későbbben vettem észre: valami csöndes, lehelletnyi mosoly bujkált rajta, majdnem rejtőzködve s fészket nem lehetett megtalálni. Mintha láthatatlanul ide-odalebent volna az egészen...

— Vagy csak én látom? — kérdeztem a barátomat. Nem, nem, látta ő is, s megint néztük a képet.

Akkor megjött a feleségem. Ahogy ránéz a képre, mingyárt mosolyog; aztán egész hangosan nevet, egész bolond lesz az örömtől, úgy tetszik neki a kékréklis néne. Ő már egészen tisztán látja a mosolyát, azt mondja rá: édes-bús, fájdalmas.

— Édes-bús? — találgatom, — talán inkább kesernyés?

— Fájdalmas, — mondja a barátom, — az biztos.

— Megható, — feleli az asszony, — végtelenül.

Most már érdekelt volna a festője. De a barátom azt mondja: elutazott haza, mert idefent sehogysem birt boldogulni a nyomorában. Szülei igen szegények, falusi kézművesek, senki sincs, aki segítse. S kezdte mesélni, hogy milyen fiatal, csak nemrég végezte a festőiskolát. Hogy ennyire fiatal, az meglepett. A kép túlságosan érett — gondoltam. Pedig ahogy a barátom mesélte, ugyancsak heves, lázadozó természetű a festője, csupa keserű, dacos forrongás, semmi megállapodottság nincs benne. Még azt sem tudja, nem fogja-e egy nap elhajítani az ecsetet, mert sok egyébhez is van tehetsége. Verseket ír és ő maga zenésíti is meg őket.

Feleségem most egyszerre felkiáltott: ő már tudja, miféle mosoly ez a képen, mihez hasonlít leginkább. Hát a Mona Lisa mosolyához. Mingyárt elő is kereste az anzikszai közül a Mona Lisát s még néhány Lionardo képet, amelyeken valamiféle mosoly volt. Valóban, volt valami távoli rokonság a kékréklis néne, meg a firenzei dáma mosolya közt. Ahogy így összehasonlítottuk a kettőt: a kékréklis néne mosolya mingyárt jobban kibontakozott. Elevenebb lett, fájdalmasabb.

Aztán barátomnak mennie kellett már. Magával akarta vinni a nénit, a festő neki ajándékozta. Igaz, hogy nem fogadja el tőle, mire visszajön, el fogja adni, legalább lesz egy kis pénze vászonra.

Feleségem erre könyörögni kezdett. Hogy hagyja nálunk, legalább addig, míg nem talál rá vevőt. Majd keresünk mi is. Így aztán nálunk maradt a kép.

Lekísértem a barátomat. Odalent még egy kissé beszélgettünk. Megígértettem vele, hogy amint visszajön Pestre a festő, elhozza magával s a többi képeit is. Ekkor azonban kitűnt, hogy nincs is több képe a festőnek. Ez az egyedüli, amit be tudott fejezni, a többi mind csak vázlat s félbenmaradt a nyomor s a belső küzdelmek miatt. De ezek a tervek aztán annál nagyszerűbbek.

Mire visszamentem, feleségem templomi csöndben állott a kép előtt. Nedves volt a szeme. Most hirtelen engem úgy megragadott a néne rejtőzködő mosolya, hogy majdnem könny tolult a szemembe. Levettem a képet a falról, ahová a feleségem szegezte, összezsavartam s feltettem a szekrény tetejére. Nem akartam, hogy gondolataimat zavarja.

De azért aznap még egyszer elgondolkodtam rajta. Éccaka az ágyban. Hogy kinek lehetne eladni. Eszembe jutott valaki, szólni is akartam a feleségemnek, de gondoltam: már úgyis alszik. Néhány perc múlva azonban egyszerre csak megszó-

lalt magától: ő is a kékréklis nénén gondolkodott. Ő is talált már valakit, aki megvehetné s ahol mi is gyakran láthatnók a képet, mert ő kimondhatatlanul megszerette a kékréklis nénét. Nem feleltem.

Gondolataim közben már átugrottak Lionardóra. Nem-sokára felötlött egy régi gondolatom s azt fűztem tovább.

Néhány hónappal volt valami írnivalóm Lionardóról. Akkor átnéztem a képeit, életrajzait s a Mona Lisa mosolyán sokat gondolkodtam. Ugy gondoltam, hogy mosolya valóban nem is női mosoly; nem a nőnek titokzatos mosolya, aki érett szépségében túl minden csalódáson, fájdalmasan s mégis csábítóan mosolyogva gondol a szent szerelemre. Nem, nem, ez a mosoly valami másfélét jelentett számomra! S ahogy kezdtem összehasonlítani Keresztelő Szent János képével, aztán a félbenhagyott Jézus vázlattal, úgy éreztem, hogy mindez a sok mosoly egy közös törzsből ágazik, a művész mosolya ez, a teremtőé, aki teljes erejében érzi, tudja, hogy *semmit sem lehet befejezni, hogy hiába minden erőfeszítés, mindennek félben kell maradnia*. Új és új munkával kábítja ösztönét, hogy foglalkoztassa szüntelenül magát, hogy ne kelljen hallani a belső sűgást: a démonok sugdosását, amely minden teremtőnek ezt súgja: vidd csak tovább, fejlesszed csak tovább munkádat! Csak tovább, tovább, és meglátod, hogy semmit sem lehet befejezni! Minél tovább fejleszted, annál inkább meglátod! *Mert az alkotás azt jelenti, hogy nincs befejezés!* Isten is megállt: fájdalmas a szépsége a világnak, mert félbenmaradt...

Eféle gondolatok rajzottak körül, de már elfeledtem egészen a kékréklis nénét, a festőjét, aztán lassan Lionardót is s végül gondolataimat elnyelte az álom. Feleségem a következő napokban sokat lótot-futott: vevőt keresett a képre. De csalatkoztunk azokban, akikre gondoltunk. A kép senkinek sem kellett.

Hetek múltak el. A barátomat se láttam. Elfeledtem az egész képhistóriát.

Egy nap aztán feleségem véletlenül levette a szekrény tetejéről a képet. Eszembe jutott minden. Elmentem a barátomhoz. Kérdeztem a festőt. Azt mondja:

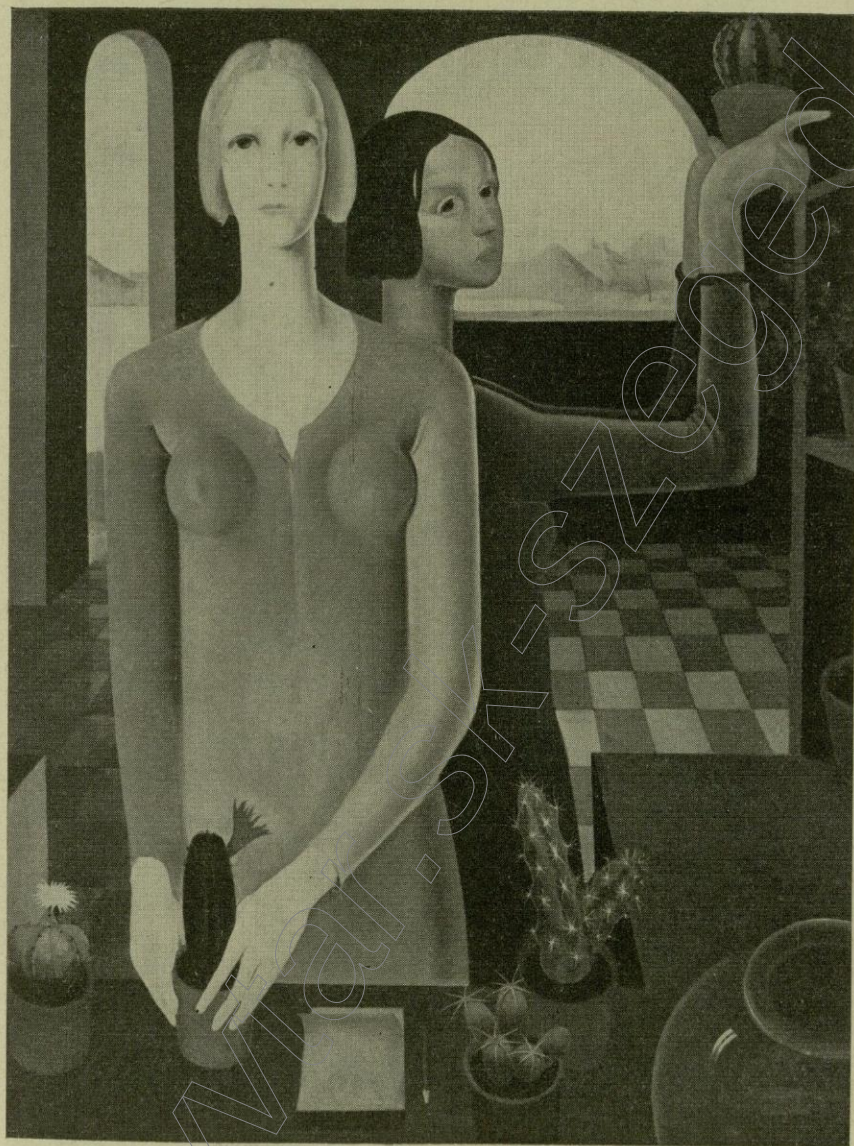
— Eppen tegnap járt nálam. De nagyon feldúltan. Hirtelen vérezni kezdett a tüdeje. Egyszerre, máról-holnapra.

Hallgattunk soká.

— Ej, — mondtam aztán, — csak nem lesz valami komoly baja? Mit gondol?

A barátom felhúzta a homlokát:

— Ma megy el a kórházba, megnézetí magát, holnap aztán idejön s akkor megtudjuk.

N. Kontuly Béla: Virágárús lányok. (Glatz Öszkár gyűjteményéből)

ekönyvtar.szege.hu

Lógattam a fejemet. Odahaza megmondtam a feleségemnek. Szomorúan újra levettük a kékréklis nénét s megint nézegettük. Egyszerre a feleségem elsápad:

— Te jószágos Isten! — mondja, — ezen rajta van a korai halál! Ezt jelenti a különös mosoly, amin annyit gondolkodtunk!

— Eh! — legyintettem erőltetett kegyetlenséggel, — semmi sincs rajta! Csak a te puha, babonás szíved! — S gyorsan megint eltettem a képet.

De a feleségemnek igaza lett. Másnap este hiába vártuk a festőt a barátomnál, nem jött el. Csak harmadnap írt egy kártyát a kórházból, hogy nyavalyája igen súlyos, mingyárt lefektették.

Kimentünk hozzá a kórházba. A barátom alig ösmert rá. Én először láttam. Elapadt orcával, végsőkig fáradtan feküdt, elefántsontsárgán. Szürke szeme alig világlott, szája bágyadtan nyitva. A kékruhás néniről kezdtem beszélni neki, hogy mily szép, hogy mennyit gyönyörködünk benne! Ekkor nehezen, fáradtan elmosolyodott. Most éppen olyan volt a mosolya, mint a kékréklis nénié!

A feleségem nem birt könnyeivel. A barátom gyorsan kivezette s én egyedül maradtam a beteggel. Valami kísértett, hogy újra lássam az arcán azt a mosolyt. S megint beszéltem a kékréklis néniről s nem tudtam megállni, egyszerre csak azt mondtam:

— Különösen a mosolya olyan csodálatos...

— Pedig, — lihegte nehezen, — nem is akartam belé mosolyt festeni...

Valami ürüggyel elfordultam, barátom visszajött, kimentem a feleségemhez. Csak bámultuk egymást komoran. Akkor odajött az orvos s kért, hogy ne zavarjuk tovább a beteget, nagyon súlyos az állapota.

Bementünk elbúcsúzni tőle. Mikor javulást kívántunk, megint elmosolyodott a lionardói mosollyal:

— Sebaj, — suttogta, — jobb is, ha már vége lesz az egésznek, legalább nem kínlódom többet magammal, a képeimmel, meg a terveimmel. Abbamarad az egész.

Lehunyta a szemét halálos fáradtan. Mi lassan kifordultunk a szobából. Szótlanul botorkáltunk hazafelé. A képhez.

A feleségem megbabonázottan, rettegve sandított rá, aztán csendesen sírdogálni kezdett.

Én az ablakhoz álltam s az utcát bámultam.

Odakint ős volt. S a nap fénye, melege fájdalmas mosollyal jósolta a közelgő telet.

PAP KÁROLY

Ötszáz év múlva (Janus Pannonius)

Carducci találóan nevezte a quattrocentót az irodalom átmeneti századának. A dantei záróakkordok elhangzottak már, a középkor kiteljesült: a quattrocento új szellem bonthatkozása. S amennyire új, annyira régi is. Lázadozott az egyházi tekintélyek ellen s ugyanakkor új bálványokat teremtett; a quattrocentóban nyersen keverődik a kamaszos berzenkedés az aggkori erőtlenséggel; a gögös egyéniségkultusz a szolgai utánzással; a quattrocento az út, az eszmélés, a félzsenik és kalandorok tisztátalan kora.

Petrarca, akiben először csap össze a két világszemlélet, ezt a nyugtalan kíváncsiságot, ezt a tétovázó, hol neki-rugaszkodó, hol visszazuhanó válságot hagyja a quattrocentóra örökségül s ez az áldozati század, melynek egyetlen hivatása, hogy áthidalja a középkori és a modern ember közötti távolságot, valóban a válságok és nagy ellenmondások kora. A középkor áhitatos személytelensége, mint valami imádkozó szerzetes árnyéka, hosszan nyúlik végig a koron, de alatta már egyre nyüzsgönek, mozgolódnak a fölszabadult színek, a természet, a külvilág, az egyéniség s egyre izgatottabb, kikitörőbb zsongásuk addig erősödik, míg az általános nyugtalanságban szét nem robbantják régi kereteiket s új világot nem teremtenek. Ez a zsongás már végigbizsergeti a trecentót is, a quattrocentó idegesen feszeng forrósodó zshivajától s a cinquecento végleg elomlik alatta, hogy a szabadság vágya talán csak a francia forradalomban nyerjen végleges ki-elégülést.

A quattrocento emberében nyersebben, fölismerhetőbben folynak össze ellentétes fogalmak is, az ébredezés első mámorára fölszínessé és felelőtlené teszi őket s míg elkeseredetten harcolnak körülvértezett hagyományok ellen, az antik kultúra éledő szelleme és tekintélye előtt alázatosan görnyednek össze. Az egyéniség már bujkáló, föl-fölbukkanó ideál, de hány belső és külső harcot kell megvívnia a géniusznak, míg újra időtlen magasságokig szárnyalhat? Ugyanakkor tehát, mikor a kolostorok lakói börtönnek érezvén a középkor architektónikus masszivitását, fülledt kiépítettségét, lezártságát, a transzcendens révületből a megismerések szabad rendezetlenségébe menekülnek, még mielőtt önmagukra eszmélhettek volna igazán, bele kellett botlaniok a klasszikus múlt hagyományaiba, hogy hosszú ideig holt szavak kísérteteivé szegődjenek. A scholasztika megingathatatlanságának helyébe a cice-

rói ékesszólás lép s egész sereg kiváló tehetség tépi ki önmagát saját gyökereiből, hogy epigonná szürküljön a kiégett talajban.

A quattrocento humanizmusa nemcsak két szellemiség találkozása, a quattrocento humanistái nemcsak inspirációért folyamodtak a klasszikusokhoz; a quattrocento örült, hogy kibonyolódott a középkor kísérteteinek karjaiból s meggon-dolás nélkül vetette magát a klasszikusokéiba. S mert őt gyötörték legélénkebben a középkor nyomasztó emlékképei, a szabadulás e mohó vágyában mindenre kaphatónak mutatkozott, ami ellenszegülést jelent a közelmulttal. Ha a középkor alárendeltséget és alázatot jelentett, akkor az ocsudó reneszánsz a gőg és a fölülkerekedés; ha a középkor a visszavonulás, a zárkózottság, a fölolvadás, akkor a gyerekeipős humanizmus a nyilvánosság, a reklám, a hangoskodás s az egyéni érték vakmerő kihangsúlyozása.

S a végletek megbosszulták magukat. A két malomkerék közt őrlődők felmorzsolódtak s nagyon önfeledt filológusnak kell lennie annak, aki ötszáz év után is életet érez ki a mesterkélt, szolgai sorokból. A quattrocento a malter-század, szükség van rá, nélküle kötetlenül inognának az egymásra gördült epochák. A humanisták csak a saját koruk hősei, akik kidőltek, mielőtt versenyre kelhettek volna az idővel.

Janus Pannonius volt az első és a legnagyobb magyar, akit megszáditott a feltörő, új mozgalom. Az időszerűség fölérzésében neki magának kevés része volt, mert még mielőtt rádöbbenhetett volna képességeire, nagybátyja, Vitéz János, már gondoskodott róla, hogy végképp belebonyolítsa a humanizmus egyre szorosodó hálójába. Mert amilyen könnyen vált az utánczás nagymesterévé a gyermek, olyan fájdalmas kétségbeeséssel érezhette a magárahagyott férfi az őszinteség hiányát. S ha ötszáz év után Janus versei fölött elmélkedünk, elsősorban is ez juthat az eszünkbe. Csillogás, bravúr, ötlet, s a reminiscenciák mesteri elkeverése.

Verseinek zömét és javát húsz éven alul írta. Már ez is gondolkodóba ejthet bennünket. Makulátlan konviktori élet, olyan nevelő felügyelete alatt, mint Guarino s drasztikusan csiklandós, sikamlós epigrammák. Janus, a jó tanuló, akinek legendás memóriája túltesz a legtehetségesebb olaszokéin is, s a vad, suhancos erotikájú Orsolya-vers! S aztán csak úgy hemzsegnék a Szilviák, Lúciák, Ágnesek, a szerelmi együttlét kínos momentumainak körítésével, mintha pajzán világi gázolt volna rajtuk keresztül. S ha Vespasiano Bisticcitől nem tudnánk, hogy Janus valószínűleg szűz volt, akkor legdöntőbben talán éppen ez a túlságos jólértelmezés tanuskod-

na emellett. Játsszik az erotikummal, kacérkodik vele, ismeri az errevonatkozó irodalmat s frivol hírnevét is annak köszönheti, hogy a kelleténél is könnyebben és jobban tanult.

S ahogy bármikor előrángatható szavakká degradálta a szerelmet (mint a humanisták általában), ugyanígy baráti érzésének hitelességét sem garantálja mélységes emberi tartalom. Versei ugyan áradnak az önfeláldozástól:

Tudni szeretnéd hát, hogy igaz szeretet köt-e hozzád?

Bár öregebb vagy előbb álljon elém a halál.

S mégsem hiszünk neki. Pedig Galeottóhoz bizonyára őszinte barátság fűzte. A tények legalább is ezt igazolják. Mert a hozzáintézett versek annyira baráti hangúak, hogy zavarba jövünk az önzetlen szeretet ilyen fokától s kétségbe vonjuk őszinteségét. A humanisták mindig többet nyújtanak, mint amennyit kellene s végül teljesen bizalmatlanokká válunk velük szemben.

S ilyen ingadozó jelentőségük tudata is. Maga Janus több ízben hangoztatja, hogy ő az első, aki Pannóniában megszólaltatta a múzsákat. Ez igaz is. Bizonyára arra is ráeszmélt, még Guarino iskolájában, hogy az olaszok sem igen versenyezhetnek vele s milyen bókoló hódolattal és alárendeltséggel ír éppen Galeottóhoz, aki verselési ügyességben minden bizonnyal lemarad mögötte. Csupa szerénység és alázat:

»... Ámha a verseimen te javítgatsz, azt hiszi majd a nép, hogy a nagy Helikon volt a hazám valaha.«

Máskor újra gőgös:

»Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám, — szellemem egyre dicsőbb s általa híres e föld!«

Aztán újra szerénykedik s Martialis majmocskájának nevezi magát.

Nehéz eligazodni rajta s legfőképpen nehéz őt magát megpillantani költészete mögött. Már az egyéniségről való humanista fölfogása is megközelíthetlenné teszi. Mert a humanista büszke önmagára, egyénileg kíván érvényesülni, de legbelsőbb habitusának még nem tud polgárjogot szerezni. Jól kipróbált szavakkal fődözi önmagát s noha már kezdenek az individuumok közti határvonalak kirajzolódni, a humanista végeredményben — bizonyára a középkor örökségeképpen — még mindig teljesen személytelen. Hol van Janus Pannonius személye? Csak a tehetségéről van tiszta képünk, de róla, érző, szerető, gondolkodó mivoltáról aligha. Még az ötleteiben sem hiszünk maradék nélkül, mert a szü-

lető egyéniségkultusz korában szinte bűn lett volna szétrobantani a megkövesedett szavak páncélját s meleg, lágy, formálható életet adni.

Ötszáz év múlva tehát — bizonyára jogtalanul! — első-sorban is azt kell fájlalnunk ebben a túlkorán és rosszkor jött-zseniben, hogy nem vehetjük komolyan. Természetesen: a társait sem. A költőnek nem *az ember* a fődözete, hanem egy *másik költő*. S a másod-, esetleg harmadkézből vett érzések, mindig túl akarnak tenni az elsőt. Ez az epigonizmus leg-csalhatatlanabb ismérve. Akinek Martialis a mestere, az bizonyára akkor is csíp, amikor nincs rá szükség. A Cicero-epigon akkor is retorizál, amikor a tárgyilagos közlés lenne a legcélszerűbb. Az élmény, a személyi átélés lefokozódik s át-veszi szerepét: az erudíció. A költő nem önmagába merül, hanem olvasmányaiiba s egyéniségét csak azzal árulja el, hogy egyikhez jobban vonzódik, mint a másikhoz. Így lesz-nek a humanisták ilyen vagy olyan epigonok. S mihelyt rá-akadnak »lelki rokonukra«, művészi eszközeikért sem kell külön-külön s néha talán nagyon gyötrelmesen megvívniok, mert készen kapnak formát, stílust, ihletet, mindent s elég, ha ügyesen elkeverik őket. Néha még erre sincs szükség, mert a humanista egyáltalán nem szégyenli, hogy tanulta, amit tud, sőt büszkélkedik vele. A tanulás korában valóban csak az lehetett a legkülönb, akinek pompásan működött a memóriája, akinek minden elképzelhető helyzetre volt néhány irodalmi receptje s még esetleges egyéni ötleteit is úgy tudta föltüntetni, mintha valamelyik régi nagyságtól kölcsönözte volna.

Janus Pannonius teljesen megfelelt kora követelményé-nek s talán éppen ez jelent — ötszáz év múlva — a mi szá-munkra veszteséget. Túlságosan megfelelt a kor szellemének, annyira, hogy áldozata lett. Nem volt meg benne (mint ugyan-csak a humanistákban) a zseni ösztönös tartózkodása, önkény-telen finnyássága, legfőképpen pedig konok bizalmatlansága a túlhangos mozgalmak iránt. A kor kamasz-jellege őt is mámorossá, beteltté tette s bizonyára eszébe sem jutott, hogy valakinek a humanizmuson kívül is lehetnek emberhez méltó törekvései. Ez teremítő fanatizmus, de a humanizmusból ép-pen az hiányzott, ami a teremítést lehetővé teszi: az erkölcsi bázis. Zavaros világkép, keresztény és klasszikus konglome-rátum, megcsorbult hit, esetleg teljes hitetlenség s egyre gyarapodó reális ismeretek. Az emberek szédülnek tőle, min-denből kiábrándulnak s fölfödözik az üres formát. A forma szépségét. Mindegy, hogy mit revelál a formába zárt mondani-való. A fő a külsőség. A lényeg vagy kifürkészhetetlen, vagy érthetetlen. Az élet: stílus. Az esztétikum elveszíti összefüg-gését a dolgokkal, öncélúvá válik, annyira, hogy az indivi-duumot is megsemmisíti.

A humanizmus a középkor után az első nagy erkölcsi fölborulás. A tettek, sőt bűncselekmények mértéke is esztétikai. Aki ügyesen, »szépen« gyilkol, azt a reneszánsz közvéleménye tapsolva menti föl. S ugyanígy természetes a zsarolás is. S talán maga a megzsarolt is örül, ha cicerói ékes-szólással revolverezik ki belőle a pénzt. Nincs hála és szövetség, csak hízeltetés és érdek. S ha az árulás mesterei, akkor az sem eshetik kifogás alá. Dante még meg tudta emésztetni a klasszikus hagyományokat, anélkül, hogy rések támadtak volna világképén s az árulókkal bánt el a legszigorúbban; a quattrocentóban már foszlik, szakadozik a keresztény világszemlélet egysége s a júdási bűnök tenyésznek a legbujábbban.

A forma uralma kápráztató és lenyűgöző. A kor annyira különválasztja a tartalomtól, hogy az erényes Guarino is tiszta lelkiismerettel száll síkra Beccadelli malackodásaiért. S még ez sem jelenti azt, hogy Beccadellinek azért erkölcsileg föltétlenül kifogásolható egyénnek kell lennie. A fölszín, a külső máz emancipálódik s külön életet él. A tartalom megbomlik, elveszti értelmét s mellékessé válik. Kiút: a közöny. Mindegy, hogy miről van szó!

Janus Pannonius vállaltalansága is ebben a felfogásban gyökerezik. Cinikus s mert van benne »martialisi szellem«, szívesen megfricskázza a hitet és az egyházat. A zarándok-útra készülő Galeottót szinte ördögien neveti ki:

Te is poétám, ott hagyod magányod,
a szent Parnasszust s bottal és iszákkal
elindulsz hát a hosszú vándorútra,
hogy Rómát lásd, elérd, mint vén zarándok?
Ezt megteszik tán messzi föld lakói,
hiszékenyek, kik félnek álmaiktól,
vagy álszent népség ájtatos csapatja.

S a végén hetykén jelenti ki:

...hívő lélek nem lehet poéta!

Kötekedik II. Pál pápával is, aki nem nagyon kedvelte a humanistákat, de az 1450-iki szentév idején Rómába özönlő zarándokokkal is csúfolódik s gúnyosan figyelmezteti őket:

Balga tömeg, sok a vám, ne rohanj vesztedbe, vagy otthon
elkárhoztok-e mind? Senkisémet üdvözül-é?

Vád természetesen ezért sem érheti Janust, hiszen ez is korjelenség volt, mint a többi s a sok »epikureista« között nehezen menthette volna meg vallásos áhitatát. Pedig Guarino iskolájában, ahová 13 éves korában került s ott is maradt hét esztendeig, kötelező volt a templomba-járás. Panegyricu-

sában, mely Guarino pedagógiai módszerének egyik legmegbízhatóbb forrása, megemlíti, hogy a konviktorok reggel átmennek a templomba s maga Guarino ügyel föl rájuk. Ez azonban úgy látszik, kevés volt ahhoz, hogy egyensúlyozza a klasszikus olvasmányokat s magát a kort, mely színekben, szavakban s érzelmi formákban tudta csak imádni istent!

A Guarino-panegyricus hű képet nyújt a humanista-nevelésről. Janus ugyan hangsúlyozza a jóság s az erények fontosságát, de mindez csak kötelező udvariaskodásnak látszik az értelmét vesztett erkölcs színe előtt:

Ámde mit érnek a cifra szavak, ha hiányzik az erkölcs
súlya belőlük, a jóság több a mihaszna tudásnál!
Mily szomorú, hogy akik tudnak valamit, csak a szellem
által akarnak előre haladni s amíg eszük éles,
lelkük tompa az Isten iránt s feketék a mocsoktól.

A humanista nevelés módszere és célja ezekben a sorokban válik nyilvánvalóvá:

Elsősorban a tiszta kiejtést oktatom, aztán
írni tanítasz s azt gyakoroltatod addig, amíg nem
megy, hogy a kéz a szavak külalakját el ne hibázza,
száj meg a hangsúlyt. Majd, hogy a képzeletet se pihentesd,
néhány szép levelet kell költeniök, de a multat
sem hanyagolhatják el s erre te azt magyarázod,
végül a szónokok és költők mintáin okulva
versel a sok tanuló, míg mestere lesz a szavaknak.

Mestere lesz a szavaknak! A humanista léleknek ez a vágya, célja és titka. A középkor felelőssége után a felszíni cikkázás, ügyes játék. S a szó mindenre alkalmasnak bizonyult, csak éppen arra nem, amire adatott: költészetre. Pedig a humanisták nagyon is költők akartak lenni. Néhány ügyes utánzat már följogosította őket arra, hogy Vergiliusnak, Ovidiusnak, vagy Cicerónak érezzék magukat. Tudva tudják, hogy verset írnak s meg is követelik, hogy mindenhol és mindenkorban költőként kezeljék őket. Az ilyen kitételek hemzsegek Janus költészetében:

»Nem buta gögből hagytam cserben a régi nevem, nem!
Tudna-e bárki különb s szebb nevet adni nekem?
Ezt hittem magam is s lásd, Janus lettem, amint a
Múzsá magához emelt s megkoszorúzta fejem.«

»...ittam az áoni víz isteni habjaiból.«

»Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek
s most Pannónia is ontja a szép dalokat.«

Mennyire nem gondol semmire a szavakon kívül s mennyire érzi, ismeri a költő attitűdjét:

»Nincs, aki olvasson, minek írsz hát? — kérdeked örökké.

Vitus, a verseimet élvezem én magam is.«

Nem akar lemondani a halhatatlanságról s bizonyára kiábrándult volna annyira túlbecsült humanizmusából, ha megsejti, hogy halálakor egy-két baráti epitáfium emlékezik csak meg róla. S hogy a cinquecento meghozza a végleges fölszabadulással Ariostót, Tassót: a költőket is!

De ne legyünk igazságtalanok s ha költészete — ötszáz év múlva — nem is jelent igazi művész iélményt számunkra, ha le is kell csökkentenünk értékét; jelentőségét nem vitathatjuk el. Janus kora viszonylatában a legkiválóbbak közül való, aki európai hírnévre tesz szert, aki bizonyára tökéletesen »modern«. Azt sem lehet ráfogni, hogy csak a klasszikus mult eseményei foglalkoztatták, ha hasonlataiban, mitológiai tudásában egy pillanatra sem tudott fölcusódni a guarinói nevelésből. Ha Marcellóról ír, akinek rendkívüli hadvezéri dicsőségéről alig tud valamit a történelem, szinte természetes, hogy elsősorban is a római Marcellushoz hasonlítja. De nem volna vérbeli humanista, ha föl nem vonultatná mindazt, amit a régi nagyokról tanult. Így lesz különb Marcello Catónál, Miltiadesnél, Periklesnél. Szépségben Paris riválisa, bátorságban Ulixest múlja fölül. És így tovább. Mantegnát természetszerűleg hasonlítja Apelleshez s az is szokványos a túlzások költészetében, hogy ódai lendületében végül Jupiter mellé emeli a festőt s istent csinál belőle.

De hogy benne is élt a költő »korszerűségének« gondolata s hogy szívesebben foglalkozott a saját korával, mint az antikkkal, azt minden időkre érvényes szépséggel fejezte ki:

»... Hagyd a letűnt korokat! Minek ébresszük fel a holtat?

Régi idők emlékeiről se meséljen az ének,

nappal gyújt lámpát, aki folyton a multat idézi.«

Ime a »vallani és vállalni«-elv humanista változata.

Majd:

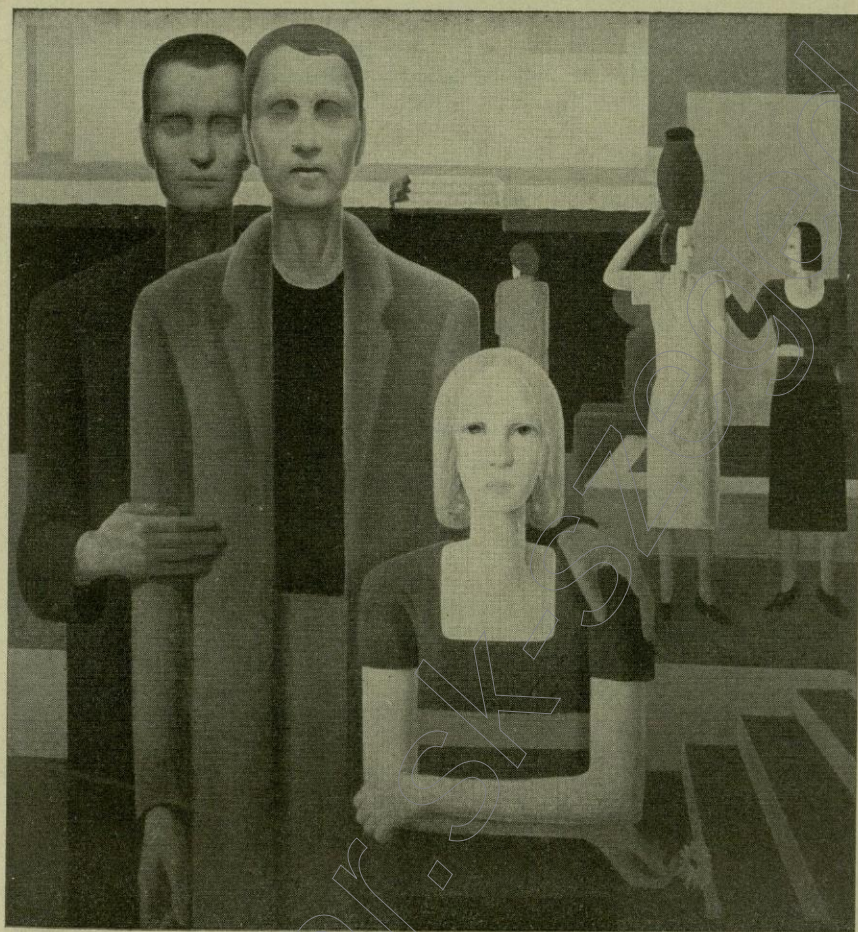
»...A jelen mért lenne silányabb,

mint ami rég volt? Kell a jövő kornak a példa!

Mért ne emelje magához a költő azt, aki él?...«

S aztán olyan őszintén lelkesül kora vívmányaiért, mint ha a huszadik század poétája beszélne hozzánk. S ha meg tudta volna találni az új anyaghoz az új formát, akkor eposzából sem ásítana a holt és szabályosan begyakorolt »mesterfogások« unalma.

Magyar szempontból még mindig kevésbé értékelik s

N. Kontuly Béla : Vakok. (Magántulajdon)

aránytalanul keveset törődnek vele. Az irodalomtörténet éppen csak hogy megemlíti. Pedig Janus is ott áll a dolgok megindulásánál s ő az első, akit európai nimbusz koszorúz. S hány magyar költő dicsekedhetik ezzel? Magyarországon ő képviseli az »újat« s ő az első, akiben összezsap a »művelt« Nyugat a »barbár« Kelettel. Néhol megrázóan vádolja hazáját s kegyetlen végzetnek érzi, hogy magyarnak született:

»Hidd el, a környezet is befolyásolhatja a költőt
s az, hogy hol született, érzik a vers ütemén.
Én a latin földön bizonyára különbre faragtam
volna a verseimet; itt fanyarabb a dal is!«

Élete végéig gyötri a nosztalgia. Ferrarát sohasem tudta elfelejteni — még Mátyás környezetében sem. S ez a szüntelen örlődés és szenvedés elapasztotta költői vénáját. Pedig a saját lelkéhez írt elégiája talán az egyetlen igazán mélyről fakadt költeménye. Janus, akit álmatlanság és halálfélelem marcangol, leveti öröklött, ünnepi ruháját s gyáván, nyomorultul juhászul meg a halál s az embersors irtózata előtt. Mintha ebben az elégiájában villanna föl először ő a maga szomorú meztelenségében. Megtorpant csodagyerek, meghasonlott karrierember s eminens humanista, aki fölismeri az őszinteség kötelességét. Ennek csak katasztrófa lehet a vége... S ez, sajnos, hamar be is következik...

Az ujjaértékelések mai lázában Janus Pannonius jelentőségének föltárása nem utolsó feladat. Akkor is, ha a mi korunk prófétikus, hitkereső művészi törekvéseitől nagyon is idegen az ő közönye és éber okossága. De minden nép irodalma, ha híven idomul is egyetemes mozgalmakhoz, sajátos és egységes kompozíció. És Janus Pannonius jelentős tagja annak a spontán bontakozó kompozíciónak, amit magyar irodalomnak hívnak, ha eddig nem is méltányolták eléggé. De talán még erre is sor kerül...

Ötszáz év múlva...

BERCZELI A. KÁROLY

* A Janus Pannoniusra vonatkozó irodalmat lásd *Husztai József* átfogó, nagy munkájában: Janus Pannonius, Pécs, 1931.

CSARNOK

Torquatushoz

(Horatius)

Szertefutott a mezőkről a hó; kacag, ujjul a tájék.
Kontyos a fák feje már.
Színét váltja a föld; kivirágzott partjaik alján
Úsznak a lomha folyók.
Nézd csak, a grácia s nimfacsapat már összefogózva
Táncra dalolva vidul.
Élnél köztük örökre, de hórasereg viszi, lopja,
Szertezilálja napod.
Föl se itatta Zefir a jeget s tavaszunkra a nyár lép:
Átutazó csak ez is.
Mert jön a sokszinű ősz; szétosztja gyümölcsei ízét, —
S tél mered újra nyomán.
Hónap hónap után robog így el a hold szekerével,
S lassan alávezünk:
Színtelen árnyak szállnak elénk, halk, nesztelenül, mert
Árny s por az, ott aki él.
Ó tudod-e, — ugye nem, hogy az égnek ítélete meddig
Mentheti még napodat?!
Éld hát életedet, mert mit megeszel ma, azon nem
Dőzsöl a kapzsi utód.
Jó Torquatusom, ó, amikor már Mínos előtt állsz,
S lángszava mélyre utal,
Hasztalan akkor a szócséplés, meg nem menekülsz már,
Hasztalan ott az erény.
Lásd, a vad Infernó szüz Hyppolitost betakarja
Hű Dianája elől;
És Theseus nem törheti szét mély Léthe bilincsét
Pirithoussa kezén.

Perkátai László fordítása.

Empedokles

(Hölderlín)

Az életet, csupán az életet kerested,
Ezért rőt fényivel
A föld mélyéből égi tűz tündökölt feléd,
S te — eltelve borzalommal s mégis kéjes vággyal —
Magad az Aetna perzselő tűzébe dobtad.

Igy olvasztá a gyöngyöt a kehely óborában
Merész gögje ama királynőnek,
S vissza misem riasztá! Ámde te
Óh Költő, egész királyságod
Ne dobtad vón' áldozatul az ásító toroknak!

Mégis szent vagy előttem, miként a föld hatalma,
Mely elragadt óh merész halott!
Mily örömet követnélek ama mélység felé,
Ha engem elválaszthatatlanul
Vissza nem tartana — a Szerelem!

Gönczi Pál fordítása.

Éji vándor

(Hölderlin)

Hah a kuvik! Mily rekedten rikolt!
Halálkiáltása ijesztőn tör elő.
— Meg kell fojtani! (már a dög torkán keze...)
Jer éji fojtogató, lépted csak suhanjon!

Nézd: figyel, halált lihegve,
A halál serege hánykolódva horkol.
Bizonytalán lidérces álom ez.
Káprázat csak — óh éji vándor! — alszom, alszom...

Gönczi Pál fordítása.

Anyám

(Otokar Brezina)

Anyám úgy élt e földön, mint a bús vezeklő,
nem fénylett fény neki, se szín, se jószágú nyár;
az évek lombja közt nem enyhülésre lelt ő,
csak oly gyümölcsre, melynek íze rossz hamu már.

Szegénység verte ifju arcát, mint a vad por
szemébe mardosott s könnyekkel enyhítette,
lassan legyűrte őt a töredelmes agg kor
s a hullámzó homokban eldőlte gyenge teste.

Sötét esztendőket nyügte fölsebezte állát,
s az élet elkopott a munka taktusában,
de bágyadó mosollyal várta jó halálát
és ajka hálaszóra nyílt a nagy tusában.

A templomok nyirkos kövén gyakorta térdelt,
az oltárlépcsőn síri gyertya gyúlt remegve,
s az illatos vigaszt és jó reményt, mint fénytelt
malasztot fogta föl lelkének drága kelyhe.

Óh, örök titkos mély tűzébe lőtt arany-nyíl,
Anyám, ki már csak fény és gyönyörű sugár vagy!
hullámokon futó neved már hangtalan hír,
de mégis itt vagy és közről érzem árnyad!

Fonnyadt virág vagyok, kit megholt véred keltett,
és könnyeid vizéből nőttem fájdalomra,
az élet keserű ízét belém lehelted,
hogy ezt a csókot lelkem mindig fájva zsongja.

S midőn az éj csöndjén az éjjél zöldje rezdül,
fölkelsz sírodból és gyűrt ágyamat megosztod,
lehelletemben is lehelve lengsz keresztül
s hangom hullámain éledve úgy zokogsz ott.

Testem kitágul, mintha tested égne benne,
szemembe átömölt szemed sötét varázsa;
tebened gyúl a misztikus hit égedelme,
de véres tűzben engem elfogyaszt a máglya.

Árnyékod így legyen, szomorú lett a lelkem;
nem fénylik fény nekem, se szín, se józagú nyár;
az évek lombja közt nem enyhülésre lettem,
csak oly gyümölcsre, melynek íze rossz hamu már.

Horváth Béla fordítása.

Vénusz

(Jean Cocteau)

Sós víz mosta csokorban
Vénusz lába földre ért.
Te, óh hullám, habosan
Elnyeled a tüneményt.
Ott, hol zúg az óceán.

Ezt álmondta Ossian.

Tabán Gyula fordítása.

Európai irodalom és magyarság

Van-e egyáltalán európai irodalom, abban az értelemben, ahogy a tócosabádhatalmak színikritikus szokott rá hivatkozni? Ha csak a németet és franciát vesszük, tárgykezelés, képzetelműködés, szerkezeti alaptípus, életlátás dolgában minden szomszédság, szellemi kölcsönhatás, vérközösség ellenére annyi köztük a különbség, mintha az alkotásnak két tökéletesen elütő módja kristályosult volna bennük. A művészet leglényegét illetően alig több köztük az egyezés, mint a bűnyevác és a hottentotta közt. Az európai irodalmakat egy történelmi tény fűzi össze: mind a keresztyén művelődésre épültek és a reneszánsz óta fölszívták magukba az antik kultúrát is. Ezt aztán minden nép a maga alkata szerint dolgozta föl. Nincs közös recept, amelyhez csak ragaszkodnunk kellene, hogy egyszeriben európai írók legyünk.

Pedig a kérdés folyton időszerű, ma is, irodalmunkban állandóan dúl a kuruc-labanc háború. Légy mennél európaibb, sürgetik az egyik oldalon, légy mennél magyarabb, követelőknek a másikon. De hát álmodozhatunk-e önállóságról? mikor az egész világirodalom ahhoz a fizikai készülékhez hasonlít, amelyen a rugalmasságot tanulmányoztuk valaha? Golyó golyó mellett, s ha meglökjük a szélsőt, tovább adja a mozgást a tulsó oldalon függőig. Hogy milyen ismeretlen erő lökhette meg a görögöket, nem tudjuk, de hogy ez a mozgás hogyan terjedt át a rómaiakhoz, olaszokhoz, franciákhoz, angolokhoz, németekhez, szinte a szemünkkel követhetjük.

S még ez az első moccanás nem is elég. Az egyes népek irodalmi nem zsinóron függő holt golyók, hanem amint egyszer mozgásba jönnek, maguktól kezdenek futkosni a tekeasztalon valami bonyolult törvény szerint, visszaadják a lökést, mint egyebek közt a német romantika tette a múlt század elején a francia irodalommal. Mi magunk a latintól az oroszig a legkülönbözőbb népek hullámverésének voltunk kitéve, s ki tudná most alkotásainkból kivegyelemezni a francia pezsgőt, a rajnait, a vutkit.

Nem szószaporítás-e, mikor Kazinczy azt mondja: »magyarul is csak az írhat szépen, akinek írásain az idegenek szépségei átsugárlanak?« Az ember szinte mentő szavakat keresgél arra a gyerekségre, amely magyar Shakespeare-nek, magyar Balzacnak, magyar Baudelaire-nek tiszteli nagyjainkat, tehát valami világszellem mucsai másodpéldányává fo-

kozza le őket. S már-már megértjük azokat a boldogtalan nagyétvágyúakat is, akik nemcsak azon találnak sopánkodni valót, hogy se Homéroszunk nincs, se Danténk, se Dosztojev-szkijnk, hanem mai viszonyainkról szintén csak becsmérően tudnak beszélni, hiszen még a huszadik században sem bírtunk egyetlen nagy futurista vagy kubista költőt sem szál-lítani a világnak, holott még a románok is adtak egy Tristan Tzarát.

Csak az a mulatságos, hogy mikor a szigorú lelkek mégis mikroszkóp alá teszik irodalmunkat, rendesen találnak azért valakit, aki »lépést tart a mai Európával«, például egy Mécs Lászlót vagy Márai Sándort. S ilyenkor lehetetlen meg nem vigasztalódnunk valahogy, ráemlékezvén néhai való jó Kölcsény Ferencre, aki főlírikussá koszorúzta kortársai közül Kis János szuperintendens urat, mert az volt neki az európai színvonal, nem a parlagi őstehetség, Csokonai vagy Berzsenyi. S egy-szerre rajban tódulnak ránk nevek, írói sorsok, Katona, Jókai, Vajda, sőt még Ady is, aki ellen szintén megpróbálták életre villanyozni Komjáthy Jenőt, mint valódi európaít és igazi filozófus költőt.

Örülség? Van rendszer benne. Mikor a mi derék »szak-értőink« szemlét tartanak költészetünkön, ott ujjonganak leg-hangosabban, ahol szitkozódniuk kellene. Mindnyájuknak van valami tócosabádhatalócai agyréme az európaiságról s ahol valami közepes írómesteremberünknel azonos terpeszállást fe-deznek föl, rögtön előállanak a maguk érmével, babérkoszorú-jával, viszont az erős egyéniségek fejébe bottal is készek bele-verní, hogy: ez az igazi, ez a fémmjelzett európai, ezt kövesd.

Vajjon eszébe jutna-e a francia kritikának azon ujjon-gani, milyen szépen lemásolták művészei az angolt vagy az orosz? Panaszkodtak-e az olaszok valaha, hogy futurizmusuk mellé egyetlen nagy költőjüknek sem jutott eszébe kubizmust és expresszionizmust is tárlni olvasói elé? Bezzeg eszé-be jut — többek közt — a mi egyik modern irodalmárunknak, aki különben használható tájékoztatója végén lesújtottan álla-pítja meg, hogy a mi modernjeinkben alig van valami az izmusokból, akikben pedig van, csodák csodája, nem elég eredetiek.

Hiszen szó sincs róla, Ady, Babits, Móricz, Szabó Dezső mellett még egy-két Marinetti, Apollinaire, Proust is elférne a tányérunkon, de vajjon ha mindezt megkapnók, nem álla-nánk-e föl még mindig bosszankodva az asztaltól, értesül-vén róla bizalmasan, hogy Gurdokovesiznán egy új litván eposzíró tűnt föl, akinek neokatolikus mélységeitől még saj-nálatosan el vagyunk maradva?

Van ebben az erőlködésben heroizmus is, nemcsak nevet-ségesség. Legyen mindenünk, ami spanyolnak, cseremisznak,

zulukaffernek és csehszlováknak együttvéve. Csak lássuk be már, hogy ez mind ostoba gyermekálmom: a művészetben nincs értékes másodpéldány. Irodalmunk nem akkor európai, ha híven utána kanyarogja a nyugatiak szétágazó útjait. Mennél buzgóbban kullog utánuk, annál kevésbbé európai. Az író írjon, fejezze ki magát, ahogy tudja, de ahol azt veszi észre, hogy immáron a Kazinczy-féle idegen szépségek kezdenek az írásán átsugárlani, hagyja abba a munkát, szellőztesse ki a fejét, hogy úgy ne járjon, mint Kis János szuperintendens úr járt s ahogy járnak majd kétségkívül a mai »európai« íróink is egytől-egyig.

A művészet főcélja, hogy remekműveket termeljen. S ha igaz, amit a fákról mondanak, hogy amennyire fölnyúlik a lombjuk a magasba, ugyanolyan mélyen hatol alá a gyökereik is, ez a törvény szószerint igaz a műalkotásokra. Már pedig a szellemi termékek legmélyebb talaja, ahova aláférhatják gyökereiket, a népi közösség. Igazolásul elég irodalmunk egy-két tényére utalnom.

Az irodalom az emberi lélek kifejezése szavakkal. Minden író küzd, hogy lehetőleg hiánytalanul föltárhassa magát. Eleinte örül, ha egyáltalán meg tud szólalni, később már válogatni képes szép és nemszép kifejezés közt, végül aztán nemcsak szépen, hanem önállóan is iparkodik kifejezni magát. Ezzel természetesen csak azt a fejlődést ismétli, amelyen egész nyelvi közössége keresztül ment évszázadok alatt. A mi irodalmunk Janus Pannonius fölléptéig áll a pusztá kifejezés fokán. Kódexíróink szóról-szóra fordítanak, dadogó nyelven, ma már elképzelhetetlen erőfeszítéssel. Nyugathoz képest ugyan hátramaradásnak látszik ez, hiszen Mátyás korára nekik már nagy költőik vannak, de ha tekintetbe vesszük, hogy félezer évvel később indultunk el a keresztény népek versenyében, még azt kell csodálatosnak találnunk, hogy Janus Pannoniusban már európai rangú költőt tudtunk adni a 15. századnak. Vele kezdődik fejlődésünk második szaka: a művészi kifejezés kora idegen példák nyomán. Petőfi felléptéig folyton külföldi mintákon íróink szeme, olyan lírát, olyan eposzt, olyan drámát, olyan regényt szeretnének, mint a görög, az olasz, az angol, a francia. Ez már csak labancvilág, kívánni sem lehet nála különbet.

Hát ez sem egészen. A reneszánszsal egyidőben ránk köszönt a reformáció. A prédikátorok mindenki élő nyelvéen szólnak meg írásban is. A katolikus kódexirodalom olyan volt, mint egy parányi függőkert, mesterséges irodalom, egyre fáradtabb, elhasználtabb talajon. Az egyház konzervatív; a reformátusok ma is még mindig Károlyi bibliáját és Szenci zsoltárait használják. A prédikátor nem akart nyelvben sem a katolikusokhoz hasonlítani, az élet hétköznapi nyelvéen szó-

lalt meg. A protestáns irodalmat mintha századok választanak el a részben vele egyidős kódexirók többségének szókincsétől. A prédikátor egyszerűen kiszélesítette a régi párányi függőkertet s telehordta a lenti vadmező termékeny húmusával. A népköltészet abban a káprázatos megtiszteltetésben részesül, hogy Sylvester János a kárhoztatott virágénekek nyelvét költői erő tekintetében a Szentírás mellé mérészkedik állítani. A függőkertbe emelt talajban ott bújkáltak a népköltészet magvai, s itt is, ott is fölütögették a fejüket. Egyszerre hitviták, prédikációk, vallásos énekek száraz és mesterkélt sorai közül a népképelet friss virágai, üde zöld színei özönlöttek elő. A 16. század így adott nekünk rögtön egy olyan nagy korszakot, amely csak a 18. végén talál meltó folytatást. Balassa Bálint a legkülönbözőbb népek mű- és népköltészetének virágait összeszedi költészete rózsáskertjében, s ennek a kertnek a magvai a következő századokban szelek szárnyán hullanak szét a névtelen népköltők mezőire.

A 17. század irodalma, sőt a 18. századé is, nagyrészt függőkert megint, talajtól elvált, papíros-irodalom. Faludi Ferenc kezd újra le-leszállni a nép vaderdőibe, egy-egy ízes kifejezésért, egy-egy magyar formáért, ekkor azonban az a furcsa dolog történik, hogy a politikailag legkurucabb réteg, a tiszavidéki magyarság, az irodalomban mint fő-főlabancok nehézségszerűsége jelenik meg, élén Kazinczyval, s legázol minden régi magyar hagyományt. Egyszerű ennek a magyarázata. A protestánsok a 18. század zsidói: másodrendű állampolgárok, tele mindazzal az elégedetlenséggel, amelyet száz év múlva Bródy Sándorékban találunk. Kazinczy megveti a magyar történelmet, a magyar intézményeket, s vele szemben a jó katolikus dunántúliak a nemzeti hagyomány őrei. De a harcot sem ők, sem Kazinczyék nem nyerik meg. Két alföldi faluváros, Debrecen és Kecskemét szülöttei diadalmaskodnak: Csokonai és Katona József. Az ő főműveikben nemcsak az akkori Európa legfrissebb eredményeit látjuk, hanem újból a nép üdeségét, sőt Katonában a legszilajabb népballadák jó vadízeit is. Utánuk még csak egy lépés: Vörösmarty, — ő kalauzol a fejlődés végső fokáig, az önálló művészi kifejezésig, ahol Petőfi veszi át a vezetést.

Nem azt teszi ez, hogy Petőfi önállóbb, mint Vörösmarty vagy akár Balassa. Minden költő szeme előtt lebeg induláskor valamilyen már megvalósított ideál. Csak annyi a különbség a régiekhez képest, hogy Petőfi, Arany, Jókai előtt többé nem a nyugati műremek a főcél, hanem a népdal, a népballada, a népmese. Lerombolják a függőkertet s egész irodalmunkat átültetik a földi talajba. S amint egybeszántják a kettőt, a mélységből Attila kincseinél drágább kincs: népköltésünk és népzeneünk aranya fordul ki. Ha az európaiság

Reiter László : Tanulmányfej.

nem utánczást, hanem *értéket* jelent, könnyű eldönteni, mi európaibb, Petőfi lírája-e vagy az exportdráma, a hortobágyi pásztornóta-e vagy világjáró slágereink.

Az következik-e most már ebből, hogy fordítsunk hátat Európának és süssünk-főzzünk a magunk paprikás szájze szerint? Épolyan szent hagyomány, hogy legyünk mennél európaiabbak, mint hogy mennél magyarabbak legyünk. Bármelyik küldetésünkhöz lennénk hűtlenek, csak magunkat szegényítünk vele. Petőfiék után például úgy elárasztotta költészetünket egy hamarosan elhazugult álnépiesség, hogy alig lehetett kívánni azt az új mozgalmat, amely dacos tüntetéssel Nyugatot-ot írt zászlajára. De azért ha most végignézzünk az eredményen, nem azok magaslanak-e ki legjobban ebből a nemzedékből, akik legmélyebben gyökereztek népi hagyományainkban?

Konzervatívok és modernnek jórészt ma is megegyeznek benne, hogy Ady mozgalma késett importja nálunk annak a mult század közepi francia iránynak, amely szimbolizmus és impresszionizmus néven 1900-ra már a legbalkánibb külvárosokban is végeladásra került. Egyszer nem ártana már igazolni, hogy mindez a mi irodalmunkban is régen megvolt, jóval Ady föllépte előtt, ha tehát ő valami újat hozott, annak valami egészen másnak kellett lenni. Ady alkata annyira különbözik a Baudelaire-ékétől, hogy stílusukat akkor se vehette volna át, ha kortársuknak születik, nem pedig akkor indul pályájára, mikor már Verlaine is halott volt.

Babits már az új irány kezdetén megállapította, hogy Adyt magyar környezet és magyar minták érlelték. S ugyancsak Babits ismerte föl már 1910-ben, mikor a fejledező futurizmust ismertette: »Amit az olasz az ő sajátos gyerekes entuziazmusával most próbálgat, nálunk már túlhaladott dolog... Mindazonáltal mi is futuristák vagyunk.« Negyedszázad távolából megállapítható, hogy Babitsban helyesen villant föl törekvéseik értelme. A mi modern mozgalmunk nem a multszázadi szimbolizmus vagy épenséggel az impresszionizmus megfelelője, ha bőven vannak is ilyen elemei, hanem a századeleji úgynevezett nemzetközi irányokkal rokon, amelyeket valószínűleg azért kereszteltek így, mert mind nemzeti talajból sarjadnak, a futurizmus az olaszból, a kubizmus a franciából, az expresszionizmus a németből, akárcsak az Adyék iránya a magyarból.

Mind más és a mi mozgalmunktól mind különböző, de ha nem esetleges vonásaikat nézzük, hanem stílusuk lényegét, tagadhatjuk-e, hogy közös bennük a nyelvi eredetiség, a sejtelmes, homályos előadás, a képzelet túlsúlya a megfigyelés fölött, az ódai exaltáció, a nagy műfajok ápolása, a tragikus életérzés, végül a formateremtő erő, amely a líra, regény és

dráma részére új eredeti megoldásokat hozott. Ehhez mértén tizedrangú vonások azok, amelyekben az izmusok egymástól s a mi modernjeinktől különböznek.

Elmaradtunk-e hát újra Európa mögött? Az utolsó harminc évben diadalra jutott nálunk Adyék költői reformja, létrehozva egy finom bonyolult kultúrköltészetet, majd 1914 óta aktivistává, primitívvé, kollektívvé vált ez a mozgalom, hogy a forraalmak óta visszahullámozhassék egy vallásos, humános népi törekvés mind higgadtabb medrébe. Nem ez-e egész Európában a számontartott irodalmak előhatolási iránya? Ha az irodalomtörténetírók filológiai bolhavadászatra beidegzett látását összefogó tekintet váltja föl, alighanem kiderül, hogy irodalmunk már akkor is európai, mikor nem akar az lenni. Csak egy esetben valószínű, hogy nem az: ha lihegő önsanyargatással erőlteti az európaiságot.

(Debrecen)

JUHÁSZ GEZA

PÓDIUM

Új ifjúság

Az idősebb generáció mindig kíváncsian, várakozással fordul a feltrő, új ifjúság felé. Nagy örökséget tartogat a számára s mielőtt átadná neki a helyet, alaposan szemügyre veszi, hogy a fiatalok méltó utódok-e? Ebben a vizsgálódásban néha türelmetlen és elfogult, de nem csodálkozhatunk rajta. Az idősebb generációnak általában az a gyöngéje, hogy a maga jelentőségét szeretné beigazolni a fiatalokban, s az minden vágya, hogy saját problémái foglalkoztassák azt a generációt, mely néha éppen az öregek magatartása miatt tagadja meg a velük való folytonossági kapcsolatot.

Korok egyenletes bontakozásában a generációk egymásra utaltsága nyilvánvaló és harmónikus. Az idősebbek tapossák az utat a fiatalabbak előtt s ha ez utóbbiak újra csak előfutárai új ideáloknak, egyúttal örökösek is, akik felelősségük tudatában lépnek elődeik nyomdokába. S ez annál is szükségszerűbb, mert az idősebbek megálmodott ideálja legtöbbször csak a következő generációban kezd megvalósulni; nem beszélve azokról az időtleneknek tetsző célokról, melyek néha egész korokat fűtenek át s melyek generációról-generációra öröklődven, egyre csak módosulnak, fejlődnek, végül is népeket, nemzeteket, kultúrákat fűznek össze. Ezekről mondjuk, hogy »uralkodó szellem«, s ezek azok az eszmék, melyek szemben álló generációk békekövetei, melyek néha a legkülönbözőbb érdekű társadalmi rétegeket is összetestvéresítik.

A mai harmincévesek valamivel zaklatottabban, nyugtalanabbul me-

netelnek az utánuk következők előtt. Előre egzisztenciális küzdelmet folytatnak s a fölgvujtott társadalom romjait takarítják el az útból, hátra pedig idegesen s kicsit csalódottan pillantgatnak, mert a mögöttük masírozók nem garantálják azt a jövődőt, amelyért érdemes volt az »átmenet« szomorú szerepét vállalni. A mai harmincévesek missziója ugyanis ez s bizonyára nem jogtalan, ha energiájuk iszonytató tékozlásán siránkozva, nemcsak várják, hanem követelik is a legfiatalabbak kötelességtudását.

Nehéz generációk fölé emelkedni, objektív ítéletet mondani fölöttük. A tény az, hogy a mai harmincévesekben csaptak össze legdühödtebben azok az ellentétek, melyeknek véres határvonala a világháború volt. Ezentúl a mult század öröksége: természettudományos gondolkodás, materializmus, kapitalizmus és individualizmus, ezen innen: egyre előretörő spiritualizmus, kollektívizmus és hit. A mai harmincéves már eljutott a mult örökségének kritikájáig, már föléje kerekedett mindannak, amit készen kapott, de még csak sejtés és óhaj benne mindaz, melynek ilyenformán a húszévesekben kellene kiteljesülnie.

Mi is ez az óhaj?

A mai harmincéves, akiben még meg van az individuum önkénytelen tisztelete, már tehernek érzi a többiektől való szigorú különbözését, de még képtelen lemondani önmagáról. Az ügy még nem annyira mindenekfölött álló előtte, hogy igazi áldozatot tudjon hozni érte. A kollektívum csak előrevetett ideál benne, néha talán menedék, de nem valóság. Örlődik a két kultur-ideál között, anélkül, hogy bármelyikhez tartozónak vallhatná magát.

Ennek a generációnak nyilvánvalóan csak az lehet az óhaja, hogy a húszévesek tömörülve, s egységes akarattal nyomuljanak a bennük még válságot előidéző, félve kirajzolt ideál után. Már csak azért is, mert mint »félemberek«, ők is csak ebben a sejtésben tudnak valamennyire is megnyugodni. Tehát ők is ezt tartják észszerű megoldásnak s magukon okulva, készségesen ajánlják föl elképzelt, ha nem is kipróbált életformáikat. Esetleg gyámkodnak fölöttük, s már módszeresen nevelik is beléjük a kollektív magatartást.

S ezen a ponton, — ha egészen föléje kerekedünk a dolgoknak, — sok ok van az aggodalomra.

A mai harmincéves arra emlékszik csak, hogy húszéves korában meg akarta váltani a világot, a kozmosz problémái örölték, s hogy irgalmatlan liberálizmusában ugyanolyan érdeklődéssel olvasta Darwint, mint a misztikusokat. S ez még mindig nem elég. Ezzel sem elégedett meg. Még ő is ki akart valamit találni, ami mindezeknek végső eredménye, s ami mégis csak ő maga. Emlékeiben turkálva, az az érzése, hogy ebben a lázban nem állt egyedül, hanem hogy a hozzá közelállók is ilyen kérdések és megvalósítások körül nyüzsgtek. Korai tudósok, költők, művészek vették körül, akikben bizonyára sok volt a selejtes és az értéktelen, de egy kétségtelen: valamennyien akartak valamit, sőt! Valamennyien alkottak is valamit.

Tíz évvel ezelőtt új lap megindulásánál sereglettek az írók és poé-

ták s nagyon időznek kellett lennie annak, aki bele mert fogni valamilyen rövidebb tanulmány megírásába is. Az okoskodás nem volt méltó egy »individuumhoz«, s minek foglalkoztak volna a mások zsenijével, mikor hitük szerint nekik is volt.

Bizonyára sokan kihullottak a rostán közülük, vagy ha nem is hullottak volna ki, a megvadult idő erőszakkal taposta volna le őket. Akik ma kezdenek előretörni s itt-ott föltünedezni, még javarészt ebből a generációból valók. Az *alkotó típusnak* ők voltak a legkapkodóbb s talán leghízebb letéteményesei is. Ők voltak az igazi forradalmárok, mert a válság és a dolgok megváltozása bennük bonyolódott le, a húszévesek már egy megvívott harc örökébe léptek.

Ujra csak fölülről szemlélve, hidegen, — ezek a mostani húszévesek bizonyára komolyabb és megbízhatóbb fajta. Kollektív ideálokra beállítva, a maguk belső habitusát kevésbé kívánják érvényesíteni, mint az előzőek. Nem alkotók; földolgozók. Rész-emberek! Tudják a szerepüket s ügyesen illeszkednek bele a gépezetbe. Ha írók, szinte valamenynyien tanulmányokat írnak. Módszerek és céltudatosak. Nem kísérleteznek s az Egész előtt nem kíváncsi szemmel állnak meg, inkább félénk tisztelettel. Le tudnak mondani arról, hogy megmámorosodjanak a dolgok fölismert harmóniájától, esetleg diszharmóniájától. Parancsvárok, akikre feladatokat lehet bízni, mint a katonákra. A maguk kerekének határozott és pontos ismerői s egyoldalúak, mint a sportemberek.

S ezeket elismeréssel kell leszögeznünk róluk. Nem rendbontók, s romantikus kilengésekre sem kaphatók. A diktatúrák kialakulásának korában ők az anyag, az engedelmes massa. Egyelőre bármilyen ideológia befogadására alkalmas, ellenállás nélküli tömeg, mely játékban, sportban s elődök rendszerezésében éli ki a maga biológiai individualitását s türelemmel várja a Formáló Kéz érintését.

A harmincévesek nagy harcának, belső válságának s hontalanságának tehát ez a szükségszerű eredménye. S ezzel a ténnyel szembe kell nézniük, ha másképpen képzeltek is el. Az egyéni alkotókedv elapadt, a villanások pazar korának vége s jön a szisztéma, a diszciplína! Az új fiatalság, ha a szociális kérdések nyugtalanítják, nem akar aktív forradalmár lenni, a lázítás kockázatát sem vállalja, hanem szociológussá képzi magát. És így minden vonalon! Ha festő, nem vesződik az izmusok salakjával, inkább műtörténész lesz és esztéta, ha a szavak embere, nem parasztrehányt ír, hanem etnográfiai esszét. Az új fiatalság érettebb, számítóbb s mert engedelmes, passzív magatartásában ritkán vállalkozik a kezdeményezés rendbontó szerepére, megelégszik a maga szekunder értékeivel is. Nem fontos, hogy kiszolgálja az Ügyet, a fő, hogy a Dolgok haladjanak a maguk útján.

Az új ifjúságnak tehát végeredményben már többé-kevésbé kialakult a magatartása, ha a nagyon áhítozott világnézet szempontjából nem is tekinthető még kellőképpen rendezettnak. A mai húszévesek ugyanis már úgy nőttek fel, mint akik nem kívánnak »liberáliskodni«, vagyis mint akik a maguk személyes erőinek nem kívánnak túlságos jelentőséget tulajdonítani. A mai húszévesek tehát lemondanak önmagukról, s ugyan-

akkor arról a kritikáról is, mely alkalmassá teszi őket arra, hogy szelektáljanak a ma burjánzó ideológiák között. Kiürült, megtárlt formák tátognak éhesen fölfelé és lefelé s a harmincévesek szinte irtózva gondolnak arra, hogy csak szerencse és fűrgeség kérdése a köztük való érvényesülés. A nagy vívódásnak s a sokat vitatott értékek harcának eredményét tehát akár világnézeti kalandorok is fölhasználhatják, ha elég diktatórikus magatartásúak ahhoz, hogy mivoltukban az Igazit sejtessék meg. S akkor mivére követte a világháborút a még véresebb belső háború, mely minden gondolkodó embert szükségképpen borított ki önmagából? Mivére estek az idő kerekéi közé a harmincévesek, ha a húszévesek parancsra beállított tömegei esetleg új öngyilkosság jelszavait visszhangozzák?

Két mezeavart, fölzaklatott, tehetetlen tömeg menetel egymásután s nem kell hozzá túlságos pesszimizmus, hogy a húszéveseket is az áldozatok ráadásainak tekintsük. A helyzet az, hogy a harmincasokat megbénította részint az egzisztenciális csőd, másrészt a lelki válság neuraszténias önkritikája. Ők alig merhetnek nyugodt felelősséggel intézkedni, mert két világ előnye és hátránya bonyolódott bennük egymásba. A húszévesek elvesztették önállóságukat, kipreparálva várnak »vámire«, s ma még egészen bizonytalan, hogy mi az, aminek jönnie kell s hogyha jön is valami, méltó-e arra, hogy az »új fanatikusok« meggondolás nélkül álljanak zászlaja alá?.

A Szellemet szolgálva kicsit nyugtalanul várjuk az idő múlását, mert az alkotókedv megcsappanása hosszú és terméketlen reakciót sejtet. A sok *rendszerező* között elkallódik a *Teremtés néhány elárvult apostola* s ha ezek is kivesznek, kevés a remény arra, hogy hamarosan új utódaik támadjanak. A megváltozott idő új embereket állít a maga szolgálatába. S a folytonos személytelenedés e folyamatában mikor jutunk el odáig, hogy az egységessé olvadt tömeg nagy hallgatásában, befelé tekintő passzivitásában azt a *megfelelő* ideált érlelje magában, melynek eljövele ugyan nem kétséges előttünk, de amelynek megpillantására, ügylátszik, nem találtattunk méltóaknak.

BERCZELI A. KAROLY

A magyar paraszt útja

Ebben a pillanatban, amikor az orosz és a japán dömping elmerüléssel fenyegeti az utolsó perceit élő európai kapitalizmust, amikor Baldwin-nek a leszerelési értekezlet bukásáról mondott beszéde szédületes hosszat idéz elő a fegyvergyárak értékeiben a londoni tőzsdén, amikor Roosewelt élet-halálharcát vívja a trösztökben kijegecesedett és a panamák fertőjében fürdő amerikai hiperkapitalizmussal, amikor a vörös és fehér bolsevizmus döngő léptekkel halad az egész világot kaszárnyákba tömörítő kollektív államalakulás felé, amikor a Quadragesimo Anno nyomán új eszmék fakadnak

a világörületben és amikor az Ismeretlen Paraszt a kiskunhalasi, a szegedi, az alföldi, a dunántúli földeken öngyilkos lesz, mert elszakítják a földtől, alig villanhat fel a szemeink előtt félelmesebben tragikus, egy nagy kétségekre és reményekre jogosító fantázia tükörképeiben más, mint a magyar paraszt útja.

Sulyos és az egész magyarság jövődő fejlődésére és boldogulására kiható tények determinálják ennek az útnak a jövődő alakulását. Ezekkel a tényekkel számolni kell, mert mellőzésük esetén nemcsak a magyar paraszt arcáról nyerünk hamisan eltorzított képet, hanem igen könnyen csalfa illúziókba ringathatjuk magunkat a magyar parasztra épített jövődő alapozása terén is.

Ezek a tények a magyar parasztnak mint makroorganizmusnak, mint kollektív egésznek a biológiai, az anyagi és a szellemi fejlődését determinálják.

A parasztság biológiai fejlődését determinálja az egyke és ezzel kapcsolatban a magyar paraszt faji vitalitása, anyagi fejlődését: a kapitalizmushoz való viszonya és az új élet harcaira való gazdasági felkészülése és szellemi fejlődését: társadalmi, politikai és kulturális helyzete.

Az egyke, sőt a »nemke«, a semmike rohamos terjedése és ennek következtében a parasztság faji erőinek a csökkenése, vitalitásának az elenyészése kétségkívül a legnagyobb pesszimizmusra adhat okot. Ez a pesszimizmus olyan erős, hogy arra is gondolhat az ember, hogy a tervbe vett egyke-ellenes intézkedések nem késtek-e el. Az intézkedések elmaradásának talán nem kis mértékben a paraszttal keveset törődő liberális felfogáson kívül az is volt az előidézője, hogy az egyke okait, az egyke és a gyermekszám csökkenésének és általában a fundamentális természetével, kellőképpen kianalizált törvényszerűségeivel még ma sem vagyunk teljesen tisztában. Ugyszólván a magyarországi egykének minden egyes kutatója és taglalója a maga egyéni nézőpontjából nézte a kérdést és az egyke okainak kiderítésénél a maga előzetesen megcirkalmazott tételéhez, feltevéseihez kereste a bizonyítékokat és mi sem könnyebb, mint egy előre megállapított tételhez demologiai bizonyítékokat találni. Ennek a következménye az lett, hogy egyesek az egykének csupán a gazdasági, mások a faji, ismét mások a valláserkölcsei, stb. okait vették figyelembe és ennek következtében sok olyan tényezőről elfelejtkeztek, amelyek az egyke elterjedésében szerepet játszottak. Hogy ne is említsünk hirtelenében mást, mint azt, hogy az egyke elterjedésében és a gyermekszám csökkenésében az egyik okozó maga a magyar törvényhozás és maga a magyar állami élet, legalább is ennek a múlt század második felében és a jelen századnak

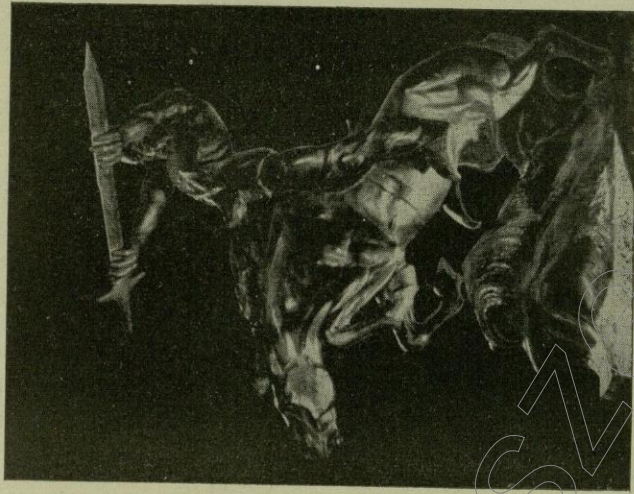
az elején végrehajtott tevékenysége és működése. És hogy a legfőbb okcsoportról el ne felejtkezzünk, t.i. arról, hogy az egyke és a falu elnéptelenedése mint tömegbetegség, egyik szimptomája a társadalmak és a kultúrközösségek elvénhedésének és feltétlenül rohamosan kell terjednie, ha az erők konzerválását és megtartását nem viszik keresztül és ehelyett nyugodtan hagyják a társadalmi szervezet erőit pazarolódni és szétforgácsolódni. A társadalmi szerkezetek szuvasodása és a kivénhedt formákhoz való ragaszkodás természetesen mindenre alkalmas, csak, arra nem, hogy az egykehez hasonló tömegbetegségekkel szembeni antitoxinitást erősítse és a kollektív szervezetet: a makroorganizmust immunizálja. Sőt, ellenkezőleg elősegíti annak a rohamos terjedését és a még egészséges szövetek inficiálódását is.

Mert mi is az egyke alapjában véve? Nem más, mint a magyar paraszt és általában a magyarság annyit emlegetett »passzív rezisztenciájának« egy gyakorlati megnyilvánulása. Ez a passzív rezisztencia jó lehetett az évszázadok vérzivatarai között a törökkel, a tatárral szemben, de nem jó és kész öngyilkosság a kapitalizmussal szemben. Már pedig az egyke a magyar paraszt kapitalizmus elleni harcában a passzív rezisztencia szerepét játssza. Mindenki, de különösképpen a magyar parasztban igen erősen ki van fejlődve a család életszínvonalának a fenntartására irányuló törekvés. Mivel természetében rejlő okok és külső körülményei következtében ivadékaiknak nem tudja ugyanazt az életszínvonalat (értsd alatta a holdaknak ugyanolyan számát) biztosítani, következésképpen a számára egyedül lehetséges eszközhöz fordul és csökkent a gyermekszámot, hogy a család életszínvonala: az örökösök holdjainak a száma ne legyen kisebb, mint az övé volt. Annyit nem tud szerezni, hogy minden gyereknek annyi jusson, amennyi neki volt, vagy ha tudna is, az fáradtságos és kitartó munkát igényel, sokkal kényelmesebb megoldás a gyermekek számának a csökkentése akár preventív eszközökkel, akár pedig utólagos beavatkozással.

Az egyke azonban erőszakos beavatkozás a természet rendjébe és ennek az erőszakos beavatkozásnak fölöttébb káros következményei jelentkeznek, nem utolsósorban az erkölcsi érzék tökéletes kipusztulása és ennek következtében a többé már dolgozni nem tudó elemek kipusztítása, mert a falu társadalmaként a kapitalizmus korában nem tűri az eltartottakat. A rokongyilkosságok — történjenek azok akár arzénrel, akár baltával, akár pedig az öngyilkosságba való kergetéssel — és az egyke között igen szoros korrelációk tapasztalhatók. Tessék csak megnézni az úgynevezett arzénfalvakat, erősen egykes az valamennyi. Arzénrel legföljebb csak azért gyilkoltak, mert ez az egyedüli mérég, amelyhez

Tóth György : Szentcsalád.

Tápay Antal : Hósti emléké. (Pajádinyertes mű)

hozzájuthatnak és amelyet a falusi halottképek nehezebben ismerhetnek fel. Az aztán már teljesen mindegy, hogy az arzént légyapapírból főzik-e ki, vagy pedig patikában vásárolják patkányirtás bevallott céljaira.

Nem sokkal vigasztalóbb képet nyújt a parasztság társadalmi, politikai és kulturális helyzete sem.

A magyar paraszt életstandardja az utolsó évszázadok alatt lényegében nem sokat változott. De nincs is olyan türelmes tömege a földnek, mint éppen a magyar paraszt. Legfőljbbe a kisorosz hasonlítható hozzá türelem dolgában. Ez a türelem és az ezt tápláló fatalizmus és a passzív rezisztenciára való szédületes alkalmasság viseltette el a magyar paraszttal az évszázadok minden kínját és szenvedését. Legfőljbbe csak helyenkint és esetenként tört ki néha az elfojtott keserűség, kivéve talán a Dózsa György felkelését, amely az összes eddigi magyar parasztmozgalmak között a parasztság legszélesebb tömegeit mozgatta meg.

Ehhez hasonló nagy tömegekre kiterjedő parasztmegmozdulás csak a világháború előtti idők agrárszocialista és agrárista (Gazdaszövetség) mozgalom és a világháború kényszergazdálkodása, valamint a kommün okozta pillanatnyi elkeseredés reakciójának az első (1919/20) hulláma volt. Ez a hullám vetette a felszínre a kispazda és földműves pártot, de átfogó erejű és a magyar paraszt problémáit providenciálisan szemlélni tudó vezér hiányában és a felszínre került akár paraszt, akár agitátor vezéreknél pedig nem volt sem annyi agráröntudata, hogy továbbra is a parasztproblémát állították volna politikájuk középpontjába s ezenfelül a liberális etatizmus emlőjéről még nem szakadtak le oly mértékben, hogy rájöttek volna arra, hogy a politikai hatalmat állandósított társadalmi és gazdasági hinterland nélkül legfőljbbe csak ideig óráig lehetséges fenntartani s ennek következtében elfelejtkeztek azoknak az organizációknak a továbbfejlesztéséről és erőinek épségben tartásáról, amely őket a felszínre vetette. A Bourbonokra mondták hajdanában, de a magyar vezető osztályokra is ráültek, hogy semmit sem táltak és semmit sem felejtettek. Azt hitték, hogy a világháború előtti eszközök és módszerek mind a politikában, mind a társadalmi és gazdasági életben teljesen elengedők az új magyar élet jövődj útjainak a kiépítésére és megalapozására. Mivel ez non sens, kénytelen kellett el kellett árulniok az őket felszínre vető tömegmegmozdulást és mivel a háború előtti mentalitás a magyar parasztban is megmaradt — ő és konok ellenzékiiség, amit a 48-as párt hosszú, évtizedekre menő agitációjának köszönhetünk — a nemzeti működés második mozzanatánál, az 1922-es választásoknál már elvesztették kontaktusukat a magyar parasztsággal is és így nem

maradt más választásuk, mint vagy heroikus munkával reorganizálni a magyar paraszttársadalmat és kiépíteni annak az erőt fenntartó bástyafalakat, vagy pedig látszatparasztdemokráciával az álarcon, belevetni magukat a nagytőke és a hiperkapitalizmus karjaiba. Ez az utóbbi mindenestre kényelmesebb megoldás és a vezérek úgyszólván gondolkodás nélkül ezt az utóbbit választották. A parasztvezéreknek pedig nem volt meg — Nagyatádit sem véve ki a sorból — az átütő ereje és mindent elsöprő kapcsolata a paraszt-ság legszélesebb tömegeivel s így szépen, lassan és feltűnés nélkül simán csusztak el az »úri huncutság« politikai tánc-termeinek a parkettjén.

Ennek a játéknak pedig egy végzetes kiábrándulás lett a következménye. Ezt a kiábrándulást fokozta a világháború utáni másfél évtized kapkodó termelési politikája, amikor is a gazdasági csodadoktorok, élükön a hivatalos magyar mezőgazdasági politikával annyi különböző orvosszert ajánlottak a magyar föld népének, hogy az a végén nem is tehetett mást, az örökké ellentétes és ellentmondó tanácsok közepett, minthogy egyikre sem hallgatott.

A toldozó-foldozó gazdaságpolitika pedig a maga erősen a nagybirtokra beállított működésével, mivel a segítségnyújtásba már a látszat kedvéért is be kellett vonnia a kisbirtokot is, tulságosan etatistává tette a magyar parasztot, amit a legalacsonyabb és legszélesebb rétegeknek nyújtott és tervszerűtlenül keresztülhajtott szociális segítségek is fokoztak.

Az öncélúvá vált és a magyar etnosz legszélesebb rétegeitől elszakadt politika egyfelől a bizalmatlanság, másfelől a mindent az államtól várás növelésével úgyszólván áthidalhatatlan erkölcsi akadályokat állított az elé, hogy a magyar parasztot mondjuk alkotmányos eszközök között vonjuk be az új állami organizációkba és tegyük az új magyar élet kialakításának a sarokkövévé. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint pl. a paraszterdekképviseltek: a mezőgazdasági bizottságok és kamarák súlyának a mesterséges elsikkasztása. Ezeknek jelentősége csak akkor van, ha létrejöttükben a magyar parasztság minden rétege résztvesz. De hogyan vegyen akkor részt, amikor — valószínűen politikai okokból — úgyszólván percekkel a választások időpontja előtt tüzik ki magát az időpontot. Pedig a magyar paraszt autonómiára való nevelésének egyik aránylag kisebb megrázkódtatásokkal járó eszközei volnának éppen ezek a mezőgazdasági bizottságok és kamarák. A politikai hatalmat mindenekfölöttinek tartó pártvezérek talán ezért a hatalomért, talán másért, az okokat nem elemezem, a hiperkapitalizmus organizációinak dobták oda az egész ország fogyasztóközönségét és gazdaságilag kihasználható tömegeit, elsősorban is a legkevésbé szervezett

réteget: a magyar parasztságot. Szinte korlátlan lehetőségekkel rendelkező passzív rezisztencia kell ahhoz, hogy a mai karteljobbágyságot kibírja. Pedig ez a karteljobbágyság és bankrabszolgaság százszor nehezebb, mint volt az annyira szidott és gunyolt feudális középkor jobbágyrendszere. Mert a kapitalizmus minden szolgáltatást százszorozva vesz el, legföljebb csak más jogi formák közé szorítva. A különbség csak az, hogy akkor a parasztnak csak kilencedet meg tizedet kellett leadnia és a robotot ledolgoznia, de ha kiöregedett, akkor még kapott az uraságtól zsellértelket, amin öreg napjait eltölthette, volt faizási joga, nádlása, stb. és ha megszorult, az udvarház magtárai nyújtottak neki segítséget, míg a karteljobbágnak és bankrabszolgának, ha már nem bírja a felet és kétharmadot odaadni, akkor pusztulnia kell minden magántulajdoni jogi rend megcsufolásával a saját tulajdonának gúnyolt földdarabról és mehet ki az utcára, vagy kiülhet a tanya elé, a kis út szélére, meghalni.

Az kétségtelen, hogy minden tömeg vezetésre szorul. Különösen az olyan szervezetlen és — valljuk meg őszintén — nem a legmagasabb kultúrfokon álló tömeg, mint a magyar parasztság. Az is kétségtelen, hogy ennek a tömegnek a legtermészetesebb vezetői a közte élő és a legtöbbszőr belőle kiszakadt népi intelligencia, a falusi és tanyai tanítók, papok, közigazgatási tisztviselők, stb. De mit tesz a háború utáni magyar politika? Ahelyett, hogy a falu- és tanyavezetők ez egyedeinek megadná a lehetőséget és az ilyen munkához szükséges nagyvonalu támogatást és irányítást, a maga pillanatlátásával és a maga papirosorganizációinak a látszólagos hinterlandbiztosítási törekvéseivel, tekintve, hogy az ezek fölötti hatalommal ténylegesen rendelkezik, kihasználja és kijátssza őket politikai ügynököknek, aláírásgyűjtőknek, aminek a következményeképpen még az az intelligens réteg is elveszti a parasztság bizalmát, amely eddigelé többé-kevésbé bírta azt, hogy amelynek legalább is megvoltak a lehetőségei arra, hogy megszerezhesse. Ez a rövidlátás tehát még a saját egyéni szempontjaiból is követi a kapitalizmus fő jellemvonását, a pillanatnyi habzsolási lehetőségek kihasználását, megelégedvén arról a kézenfekvő reálpolitikai igazságról, hogy a legjobb politika a politikamentesség, illetve a legügyesebb politika politikamentesen politizálni. Értve ebben a látszólagos paradoxonban a politikamentességen a habzsoló, a napi és helyi politikai érdekek érvényesülésétől való mentességet.

Pesszimizmusunk tényeivel szemben nagyon nehéz akármilyen formában optimistának lenni. Az egyedüli, ami az optimizmusra reményt, illetve lehetőséget adhat, az, hogy a magyar parasztságban is megvannak az ősi népi erők és ezek az erők eddigelé még nem érvényesülhettek, mért még

sem a magyarság s különösképpen a magyar parasztság nem mentek keresztül azon a nagy katarzison, amelynek minden felületességet elhamvasztó lángjában edződhetik csak meg a magyar parasztság és vele együtt az egész magyar etnosz.

Nem lehet azonban minden csodát ettől a katarzistól várni, mert hiszen ez is csak akkor érvényesülhet, ha parasztságunk felkészül, vagy előkészítették nagy hivatásának a teljesítésére.

Ennek pedig a legelső alapja a magyar parasztság erőinek a kifejlesztése részint általános és szaktudásának a kifejlesztésével, részint pedig és ezzel kapcsolatosan társadalmi, gazdasági és kulturális szervezetségének a biztosításával. Ennek a szervezetségnek azonban nem a jelenlegi papiros organizációnak kell lennie, hanem élő organizmusnak. És ez a szervezetség, akármilyen formában is létesül, azonos kell, hogy legyen mind a három vonalon, egységes a vezetésben, az irányításban és a végrehajtásban. Talán egy pozitív erkölcsi alapon álló kolkhoz-nak, vagy még inkább a jezsuiták paraguay-i redukciói-nak egy specifikus magyar megvalósítására lehetne itt gondolni, amelynek az alapja a templom, a gazdasági népiskola és az agrárszervezetek (gazdakörök és szövetkezetek) együttműködése mind társadalmi, mind kulturális mind gazdasági téren, természetesen az egyes ilyen üzemi központok szoros egymásköztli együttműködésével és magasabb organizációkba való tömörülésével.

Ehhez azonban legelsősorban is a magyar paraszt passzív rezisztenciájának kell aktív rezisztenciává átváltoznia, de ennek az aktív rezisztenciának is helyes úton és mederben kell haladnia. Az valószínű, hogy a parasztságunk passzív rezisztenciája is kinetikai energiává fog átváltozni s talán célszerű lenne arra az időpontra az egész magyarságnak úgy felkészülnie, hogy az aktív rezisztencia ne a rombolásban és a forradalmi pusztításban, hanem a belső fejlődés ütemesebb előmozdításában jelentkezzen. Vagyis ne romboljanak az erők, hanem építsenek. Ennek a konzekvenciáit azonban nemcsak a parasztságunknak, hanem elsősorban az összmagyarság vezető elméinek kell levonni és azokhoz mérten cselekedni, mert holnap esetleg már késő lesz.

(Csongrád)

KISS ISTVAN

VÁLTOZATOK

Az iskolai szelekció kérdéséhez, lélektani szempontból

A kérdéshez sokan szóltak hozzá, hangot adva a művelődéspolitikai, társadalompolitikai és gazdaságpolitikai szempontoknak. A nyilatkozók a szelekciót a nemzeti élet valamelyik ágának irányításában eszközül akarják felhasználni és így a szelekció kérdésében törekvésük főképpen a kiválasztás szükségességének bizonyítására irányul. Ha a kérdést most egy másik világításba helyezzük és lélektani vonatkozásait gondoljuk meg, szintén juthatunk olyan eredményre, melyből a szelekció követelése származik. A »right man in the right place«, eddig főleg gazdasági területen hangoztatott követelése nemcsak gazdasági, de lélektani probléma is. Az embernek a munkájára való alkalmassága vagy alkalmatlansága nemcsak a társadalom gazdasági állapotára van kihatással, de saját lelki életére is, annak egyensúlyára, a munkáján kívüli egyéb tevékenységekhez való energiájára, egyéb hivatásainak betöltésére, egyéb értékeknek létrehozására, sőt a környezetében lévő egyének lelkiállapotára is. A lélektan is kimondhatja tehát azt az ítéletet, hogy szelekcióra szükség van. Lélektani megfontolások a szelekció kérdésében azonban különösen ott jutnak nagy jelentőségre, ahol a szelekciónak már nem annyira szükségességéről, mint inkább megvalósulásáról van szó, tehát mikor sok egyéb szempont már véglegesen eldöntötte a szelekció szükségességét, amikor már nem kell azt bizonyítani, hogy szelekció kell-e vagy sem, hanem amikor végre az a kérdés merül fel, hogy most már hogyan is menjen végbe a szelekció.

A szelekció nyilvánvalóan valamilyen normát tételez fel, a szelektálás valami okból történik és valami célja van. Általánosságban hamar meg lehet a célt határozni: a felserdülő emberanyagból a jobb emberi minőséget ígérő egyedeket kiválasztani. Sőt még részletezni is könnyen lehet a célt: a jobb értelmi, a jobb erkölcsi és talán a jobb testi tulajdonságokat akarjuk előnyben részesíteni. De ki tudja megmondani, hogy pl. milyen az a jobb értelmi minőség? Hogy az értelmi funkcióknak mi a rangsora és főleg, hogy mi a rangsora azokhoz a tevékenységekhez viszonyítva, amiket attól a vezetőrétegtől várunk, melyet a szelekció van hivatva kiépíteni. Egyszerűen ki tudja azt pusztán megfontolás alapján eldönteni, hogy mi legyen a szelekció alapja? Az iskolai bizonyítvány nyilvánvalóan nem szolgálhat alapul, nem azért, mintha azt vallanók, hogy csak a rossz tanulókból lesznek a jeles emberek. De nem bizonyos, hogy az iskola mindig a legjobb szellemi tulajdonságokat tünteti ki és még kevésbé bizonyos, hogy az iskola mindig éppen azokat a legjobb szellemi tulajdonságokat tünteti ki, amik egy vezetőrétegnek értéket létre-

hozó, értéket megőrző, teremtő, befogadó, vagy konzerváló munkájához szükségesek. Azokat az óhajtott erkölcsi tulajdonságokat, amikben a vezetőrétegnek a tömegén felül kell állania vagy az akarati képességeket, nyilvánvalóan szintén nem lehet az iskolai magaviselet jegyeiből megsejteni. Azt kívánja tehát a lélektan, hogy olyan tulajdonságok alapján történjék a szelekció, amelyek ismeretében előre biztosak lehetünk abban, hogy az azokkal rendelkező egyén, a társadalomban később neki szánt szerepben be fog válni. Ezeket a tulajdonságokat ki kell kutatni. Mi az, ami kiváló emberekké teszi az egyes politikusokat, az egyes orvosokat, az egyes gazdákat? Mi az, ami miatt egyesek másoknál jobb hivataltalnokok, jobb tanítók, stb. Lehet, hogy az egyes vonások között sok megegyező is lesz, de lehet, hogy egyes vonások nagymértékben el fognak térni egymástól. Sem csupán egyféle általános vonások, sem csupán különféle sajátos vonások nem alkothatják a kiválasztás alapját. Az emberi szellem fejlődése szabad és a mechanikus törvények nem tudják mindig követni. De ha meg tudnók találni azokat az általános vonásokat, amik talán minden magasabbrendű tevékenységben föllelhetők és azokat a sajátos vonásokat, melyek az egyes tevékenységekhez szükségesek, a szelekciót kielégítően meg lehetne oldani oly módon, hogy megkívánjuk az általános vonásokat és a sajátosakból is egyet-kettőt. E vonások megállapítása nem könnyű feladat, de a lélektani kutatásnak mégis vállalkoznia kell erre. A kutatás eredményeinek határozottaknak, pontosaknak kell lenniök; nem kell ugyan olyan amerikai elaprózó analízisre gondolnunk, mely az alkalmasságvizsgálatok céljaira az egyes foglalkozásokat olyan részletességgel elemezte, hogy pl. egy szög beverésének minden egyes mozzanatát feljegyezte. A szellemi tevékenységeket és azok alapjául szolgáló képességeket nyilvánvalóan nem kell annyira szétzördeni, hogy jelentésüket elvesztve, szétessenek, de bizonyos irányokat a tevékenységekben és képességekben részletesen megkülönböztethetünk és egyes, egységeket alkotó funkciókat egymástól pontosan elválaszthatunk. Ilyen szelekciós elv alapján mindenesetre jobban tudunk választani, mint pl. az iskolai érdemjegyek mértéke alapján.

A szelekció egyik követelménye tehát formai. Formális lelki tulajdonságokat kell először megállapítani, hogy tudjuk, milyen értékeket kell kiválasztanunk a szelekció által. A másik követelmény tartalmi. A kiválasztottak leendő hivatásának betöltéséhez nemcsak az értelmi és erkölcsi funkciók magasrendűsége szükséges, hanem bizonyos művelődési anyag tényleges birtoka is. Az erkölcsiekre nézve sokkal fontosabb a formai követelmény és az érdekes az, hogy az iskola mai formájában éppenséggel csak a tartalmi követelményt hangsúlyozza, mindig csak erkölcsi ismereteket tanít, ahelyett, hogy a formai készséget fejlesztené, ami az erkölcsi érények gyakorlására való alkalmak teremtése által volna lehetséges, ilyenre azonban csak egy társadalom-formájú iskolai közösség képes. Az értelmi tulajdonságokat illetően a tartalmi követelmény, az ismeretek birtoka, nagyobb hangsúlyt kap. Mint ahogy a megkívánandó formális tulajdonságokat, úgy a tartalmi követelményeket is.

pontosan körül kell határolni. Azt lehetne gondolni, hogy már körül vannak határolva a középiskolai tanterv által. Kérdés azonban, hogy a tanyanyag, aminek részleteivel a tanulók éveken át foglalkoztak és a szelekció alapjául szolgáló ismeretanyag azonosak lehetnek-e? Vajjon egyformán fontos-e minden adat, amivel a tanulókat az évek hosszú sora alatt megismertettük? Vagy, ha az érettségi anyagát vesszük alapul, vajjon megfelelő-e a művelődési anyagnak az érettségi által való képviselete és igazolható-e mindazon tekintetéből, melyek a szelekciót, mint a társadalom szellemi elitjének kiválasztását kívánják?

Ha a formai és tartalmi követelményeket meghatároztuk, akkor az következik, hogy ezeket a követelményeket az iskola nyelvére fordítsuk át. A tartalmi követelményeket illetően ez nem nehéz dolog, a formálisokat illetően annál nehezebb. Azt kell vizsgálni, hogy a megállapított kívánatos tulajdonságok milyen formában nyilatkozhatnak meg az iskolai foglalkozások keretében. Ha pl. úgy találjuk, hogy kívánatos tulajdonság a figyelem nagy terjedelme, mely valamely kérdés minden oldalról való mérlegelését teszi lehetővé, akkor meg kell azt is állapítanunk, hogy az iskolában ez a tulajdonság, vagy legalább e tulajdonság ígérete mily módon nyilvánulhat meg, vagy mi annak kritériuma (pl. szabad irodalmi alkotásban a szempontok gazdagsága). Ha pl. a szervezőképesség látszik kívánatosnak, akkor tudni kell azt is, hogy hol és milyen formában nyilatkozik ez meg az iskolában, mi ennek a kritériuma (pl. sport- és munkacsoportok vezetése). Az erkölcsi kívánalmaknak megfelelőjét is meg kell keresni az iskolában érvényesülhető hajlamok képében. Egyszóval, a társadalomban értékesnek felismert tulajdonságok iskolai parallelejt kell megtalálni, tehát azokat, melyek prognosztikai értékkel bírnak. Míg az első mozzanatra vonatkozó kutatás inkább a társadalom területén folyt, ez utóbbi színhelye az iskola.

Ha eleget tettünk annak, hogy a szelekció követelményeit megállapítsuk, továbbá ha megtaláltuk az iskolában érvényesülő tulajdonságokat, melyek e követelményekre utálnak, akkor még mindig hátra van a kutatás harmadik mozzanata, az a nagy probléma, hogy a prognosztikai értékű tulajdonságokat és a ténybeli tudás meglétét a tanulóknak, hogyan állapítsuk meg. Miféle módon lehetne vajjon megközelíteni a formális tulajdonságokat, ha ki akarjuk azokat mutatni és milyen mértékkel kell mérni a ténybeli tudást, hogy az értékelés a valóság hű képét adja? A kérdések az előmunkálatok után most már egészen a gyakorlati keresztülvitelbe vágnak bele. Itt is jelentkeznek a lélektani szempontok. Elsősorban azt kell meggondolni, hogy valamely tulajdonság, készség vagy tudás meglétének eldöntésére egy embernek a pusztá benyomásból, általánosságokban alkotott szubjektív véleménye nem lehet egyedül irányadó. A teszt (magyarul: próba) határozott tudásanyagot feladatokba foglal és alapot ad arra, hogy a megoldások alapján a vizsgált személy tudásáról objektív ítéletet mondjunk. Az u. n. versenyvizsgálatok részben ilyen vizsgálati formában folyhatnak. A próbának lehetnek hátrányai pl. az írásbeli forma, ami különben nem nagyobb, mint a szóbeli vizsgák egyéb hátránya, de kétségtelen, hogy az igazi tudás minden esetlegess

gátló körülmény ellenére is megnyilatkozik a próba eredményeiben. A próba által nemcsak a ténybeli tudást, de részben a formális tulajdonságokat is ki lehet puhatolni. Egyes gondolkozásbeli műveleteket a próba éppenúgy vissza tud tükrözni, mint az egyszerűen csak az emlékezetben meglévő adatok visszahívását. Amit nem lehet a próbával megközelíteni, az a spontán, teremtő, belülről kifelé induló szellemi tevékenység. Kétségtelen, hogy ennek meglétét szubjektívebb módon lehet csak eldönteni, mint amilyen módszerrel a próba dolgozik. Ez a szubjektív forma lehet olyan vélemény, mely egy véletlen benyomáson alapul, általánoságokban mozog, ködös, bizonytalan és nem igazolható. De lehet valamely tanulmány, mely a benyomást bizonyos rendszer szerint elemzi, mely sajátos vonásokat keres, világos és határozott és megállapításait igazolni tudja. Természetes, hogy az utóbbi fajta szubjektív ítélet a kíváncsú és ennek alapjául szolgálhat az azok a formai követelmények és azoknak a tanulóknak való indikációi, amiket egy előzetes tanulmánnyal meg kell állapítani. A tanárnak tehát, szubjektív véleményét az iránypontokhoz alkalmazva, fel kell dolgoznia, ennek alapján megfigyelését határozottan formuláznia és bizonyítékokkal támogatnia. Az érdemjegy megadásával nem tehet a tanár eleget annak a kötelességnek, mely a szelekció tekintetében rá hárul. Studiumot kell a kiválasztásból csinálnia, különösen azoknak a tanulóknak az esetében, akik egyéb vizsgálatoknál határértékeket mutatnak, hogy vajjon valamely teljesítményük nem utal-e olyan formai tulajdonságra, mely továbbtanulásukat kívánatosá teszi. Ehhez a studiumhoz, mellyel a tanár szubjektív véleményét feldolgozza, a lélektannak kell az irányelveket és a módszert megadnia; csak rendszeres és szakszerű feldolgozás által lehet a szubjektív véleménynek diagnosztikai értéke. Ilyen feldolgozást pedig csak akkor várhatunk a tanártól, ha ehhez szempontokat kap.

És mikor objektív és szubjektív ítéletek mind együtt vannak, ezek együttes alapján történhet a döntés. Ott, ahol az objektív mértékek minden ismeretkörben egészen fogyatékos tudást jeleznek, alig kerül a sor az egyéb szempontok figyelembevételére. Általában azonban a kiválasztásnak — ennek a nagyon felelősségteljes eljárásnak — mindig több alapon kell nyugodnia. A kiválasztás alapját alkotó ítéletet mindig több összetevőből kell felépíteni, egy szempont nem dönthet ilyen fontos és sokrétű kérdésben.

Ha a kiválasztás egy érdemjegyen áll, azon, hogy a tanuló egyik tárgyból megbukik-e vagy sem, a kiválasztás sokszor a véletlennek múlik, sokszor billen a mérleg jobbra vagy balra kicsiny különbségek miatt, vagy teljesen a véletlennek, a valószínűségnek tömegekre érvényes 50 százalékos játéka dönt, amikor pedig éppen az egyéniségnek akar prémiumot adni a szelekció. Ha pedig van a tanárnak határozott mértéke, akkor is a mérték minden tanárban más, pedig nyilvánvaló, hogy a kiválasztásnak egyetemes mértéket kell használnia. Az objektív mértékek ennek a kíváncsúnak magukban is megfelelnek, a szubjektív mértékeket pedig ugyanazon szempontok alá kell rendelni.

Az erkölcsi és akarati hajlamok, épügy, mint az értelem formai

készségei nagyrészen, a szubjektív ítélet tárgyai. Ehez megfigyelés kell, vagy legalább is az, hogy a tanárnak legyen benyomása a tanulóról ilyen szempontból is. De, mint jeleztük, az iskola kevés alkalmat ad erkölcsi hajlamok megnyilatkozására és következképpen azok megítélésére. Ugyanez áll az értelmi tevékenységeknek spontán, alkotó formájára is. Az iskolában általában alig van mód arra, hogy ilyen hajlamok és készségek megnyilatkozhassanak. Az iskola mai formájában nem társadalom, hol az erkölcsi képességek gyakorlódhatnak és érvényesülhetnek, sem pedig munkahely, hol az egyéni szellem is kifejezésre juthat. Mindkettőt kívánja pedig a modern nevelés elve. Odajutunk tehát, hogy ha szelektálni akarunk, akkor az egész iskolát is meg kell reformálni. De hiszen talán éppen erről is van most szó.

BARANYAI ERZSÉBET

CSÜR

Dugonics András ifjúkori dalgűjteménye

— Első közlemény —

Dugonics Andrásnak egyebek között egy fiatalkori kéziratát őriz a Nemzeti Műzeum. (Quart. Hung. 235. 8° 1—30 l. és 1 előzéklével), amely Jankovich Miklós gűjteményéből került oda. Tartalmát jórészt magyar versek teszik.

A kézirat az irodalomtörténészek, de főképpen a Dugonics-kutatók előtt nem volt ugyan egészen ismeretlen, nyomtatásban azonban most jelenik meg először. Endrődi Sándor helytelenül Dugonicsnak fiatalkori verseit méltatja bennük (Dugonics András 50. l. és még Prónai megállapításai után is a Beőthy—Badics-féle irodalomtörténetben). Prónai Antal (Dugonics András életrajza. Szeged, 1903. 34. sk. l.) már helyesen utal arra, hogy a kéziratban olvasható magyar versek Dugonicsnak nem saját alkotásai, hanem úgy írta, gűjtötte őket össze. Ez különben — amint alább látni fogjuk, — a kézirat 25. lapjáról is világosan kitűnik. Prónai egyik-másiknak változataira is rámutat. A kézirat elég változatos. Nyelve szerint: magyar, latin és tót szövegek fordulnak elő benne. Tartalmi szempontból: találunk latin pásztorkölteményt, egyházi énekeket, fordításokat, »makkaróni« versezetet, filozófiai jegyzeteket és túlnyomó számban magyar nyelvű világi énekeket. Azt hisszük, hogy a kézirat Dugonics »mindenes« füzete lehetett, amelybe mindazt belejegyezte, aminek a leírását tanulmányi vagy egyéb okból szükségesnek látta, vagy ami megtetszett neki. Mi ez alkalommal csak a magyar nyelvű világi énekeket közöljük belőle, de a kéziratot a maga teljességében ismertetjük.

Tartalma:

Az előzéklapon: Dugonics András fiatalkori versei. Nagy-Károly és Nyitrán 1760–1763. [Idegen kéz írása. Endrődit bizonyára ez a cím ragadtatta téves következtetésekre.] A lap alján más kéz írásával: Jankovich Miklós gyűjteményéből.

1–7. lap: *Ecloga Reverendo Patri Petro Metter a Sancto Rege Stephano e Scholis Piis Domus nostrae Magno-Karoliensis Rectori ab Andrea Dugonics a Sancto Angelo custode, Clerico et Philosopho Magno-Karoliensi pro die nominis sui. Dicata Anno 1760 die 29 Junii. Ecloga Jolas Pastores Damon et Menalcas.* [Latin nyelvű dialógus. Kétségtelenül Dugonics alkotása.]

8. lap. A tömlőczben rekesztetett Röst deákok éneke 1762:

- 1us Ki az Ifjúsagnak Iskolát javallja
Nem tudgya mit javall, mert azt nem próbálta
Tudgyuk bezeg kik ott voltunk
Magunkat ott fonnyasztottuk
A sok csapások közt
Csak lelket nem adtunk
- 2us Nintsen ez világon oly nagy nyomorúság
Mellyet nem érhetne a deáki rabság
Gyászos sírban rekesztetni
Idő előtt temettetni
Nincs deákok kívül
A ki ezt mévelné
- 3us Mester amit rendel mind meg cselekezzük
Nyelvek fullánkjátúl mégis igen félünk
Kigyó modra követ fuinak
Kik ártásunkra indulnak
Hogy rághassak hirünk
Mindég azon vannak
- 4us A nagy Leczkéinket éjelis tanullyuk
Mint mezey nyulak szemünk bé nem hűnnyük
Megis hátunkon az korbacs
Szünetlenül minden csapás
Be keserves kenyér
Mellyet illy bosszú ér
- [5us] Immár kérésünket te hozzád fordítottuk
Kegyes Pre fectusunk lábát csokolgattuk
Tudgyuk ezt meg nem érdemlettük
Mind az által téged kérünk
E gyászos tömlőcből
Szabadics ki bennünk.

*Bolondság emberek év [sic] ellen csapdosni
 És hangyat száraz kő sziklán nyomozni
 Mézet üveg által nyalni
 S olyan szekér után futni
 Melly nem akar várni
 S nem kíván fel venni.*

*Lám a fris almais fáján mint tündöklök
 Szemed fényénekis gyönyörűnek teczik
 De fárul esik földre
 És onnan vészed inedre
 Féreggel van tele
 Méreggel béléllve.*

- 1us Boldogtalan fejem mire jutott ügyem
 Romlando szerencse mint bántál én velem
 Hogy így légyen dolgom azt soha nem hittem
 Magam fele Nyája hogy így bánnyon velem
- 2us Éltem szép tisztemben mint hal a * vízben
 Éltem böcsületben volt modom mindenben
 Mindeneknél voltam nagy emlékezetben
 Mint regi Nagy Sándor voltam gyors erőmben
- 3us Zászlómat gyakorta vittem ellenségre
 Kardomat kötöttem az Német Nemzetre
 Számtalan sok ráczot le vertem az földre
 Bátran mentem sokszor az én irigyemre
- 4us Erössen harczoltam vitézlő Kezemmel
 Sok vitéz nemzetet vágtam fegyveremmel
 Keveset haitottam rendelt seregével
 Csak úgy bántam véle, mint karvaly a fűrel
- 5us Régi szabadságért kész voltam meg halni
 Nem szántam véretem hazámért ontani
 Mindeneknek batran kész voltam szolgálni
 Romlott nemzetünket talpra állítani
- 6us Engemet az Isten szerencsével áldott
 Sok ellenségim közt békével meg tartott
 Sokszor az ellenség nekem fejet haitott
 Austria ország is jó vitéznek tartott

* Olvashatatlan egytagú szó, talán *fris*.

- 7us Dicséretem nékem mindenütt meg vala
Hirem mind untalan nevelkedik vala
Mellyen a Labantz is álmélkodik vala
Lengyel országban is ki terjedett vala
11. lap. 8us Jól tudom, hogy nékem nagyon sok irigyem
Sok hazugságokat mondanak ellenem
Mellyekkel hamissan el vádolnak engem
S azon igyekeznek hogy el essen fejem
- 9us Jai gonosz Szerencse mint bánál én velem
Hiremben Nevemben hogy gyaláztál engem
Nem engetted nékem többet veled élnem
Kemény nagy rabságra hogy eitettél engem
- 10us De* mind azon által kész vagyok halálra
Ki nyújtom fejemet hóhér pallossára
Nem irtozok tőle vígan megyek arra
Tudom lelkem mégyen örök boldogságra
- 11us Régi jó barátim Ti meg bocsássatok
Többé soha Néktek én nem szolgálhatok
Hogy ha mit vétettem bocsánatot várok
Ezek után tiktek Istennek ajánlok
- 12us Ez ennyihán versem aki Meg vizsgállya
Életemnek rendit eleiben állicsa
Meg látván kirul van kívánoán mondhassa
Én szegény lelkemet Isten nyugosztallya

BÁLINT SANDOR

[Három változata: Thaly Kálmán: a Thököly- és Rákóczi-kor irodalom-történetéhez. Pest, 1872. II: 251—260. II. Szövegünknek a harmadik változat (Jankovich-féle másolat) a legközelebbi rokona.]

* Szövegromlás. A sornak az akrosztichon miatt M-mel kellene kezdődnie.

Nagy Sándor táncai*

Nagy Sándor különös ember. Szerelmese a régi tárgyaknak, népszokásoknak, és gyűjtögeti, megőrzi őket. Mindent értékkel, ami régi, sokszor válogatás nélkül, de az ő szemében mindennek jelentősége van, amit bevon a mult patinája: legyen az kő, vas, vagy fa, köszöntővers, nóta vagy tánc. Evtizedek óta erre áldozza minden idejét, pénzét és érte eddig nemhogy elismerést, de még jó szót is keveset kapott. Biztatás helyett lekicsinylés, támogatás helyett támadás volt a jutalma....

Azt, hogy szereti a régi tárgyakat, ismeri az ősi köszöntő verseket, tudtam mindig róla, de hogy a magyar táncnak ilyen kitűnő művésze, az csak a télen derült ki, mikor együtt voltunk egy gölőncsér lakodalmán. Ott jókedve támadt, megittasult a zene hangjaitól, táncra perdült és szívvel lélekkel lejtette, ropta, cifrázta utólérhetetlen könnyedséggel, ősi virtussal, előkelőséggel, fenséggel, mint egy pogány szertartást. Később elmondta, hogy 75-féle magyar táncot ismer. Akkor gondoltam arra, hogy e táncokat is jó volna megmentenem, ahogy a cserepeket, régi, elfelejtett kézimunkákat, primitív faszobrokat. Mivel e táncok — mindegyik megfelelő ruhában — csak a mozgás szépségének teljességében érvényesülhetnek, kíváncsian volna, hogy filmen is megörökítsük őket. Biztatásomra leírta e táncokról mindazt, amit tud. Bemutatóképpen itt közlünk leírásaiból néhányat.

Kun táncz!

Öltözék. Világos vagy szürke kabát, házi vászon gatya, szürke pitykés labjli, világos nyak kendő a nyakon, szürke kun süveg, sárga sarkantyus csizma.

Zene táncz!

Szól a kakas mán
Majd mőg virad mán.
Zöld erdőbe zöd mezőbe
sétál égy madár
Micsoda madár?
Micsoda madár?
Zöd a lába kik a szárnya
engöm oda vár.
Várj madár várj
engöm oda várj
Ha az Isten neköm röndölt
tijéd löszök mán,

Világos lött mán,
föl gyüt a nap mán
Zöd erdőbe zöd mezőbe
gyászol égy madár,
Micsoda madár?
micsoda madár?
Gyász a lába gyász a szárnya
engöm gyászol mán,
né gyászoljál mán,
néköm oda mán
A jó Isten így röndölte.
Árva lögyek mán,

Ezen tánczot úgy járták: Két lépés balra, a sarkat össze ütni, két

* Dr. Wiener Tibor, a kiváló hódmezővásárhelyi műgyűjtő hívta fel figyelmünket Nagy Sándor érdekes alakjára. Nagy Sándor a magyar táncnak hívatott művésze, akinek emberi egyéniségében különös módon keveredik a naiv ösztönösség az autodidakta körülményeskedésével. — Szerk.

lépést jobbra, a sarkat össze ütni, két lépést a bal lábbal előre, két lépést a jobb lábbal előre, bokázni, egyet fordulni, kissé gyorsan, ismét egyet fordulni, kissé gyorsan, most ismét két lépést balra, a sarkat össze ütni. Két lépés jobbra, a sarkat össze ütni. Két lépés előre a bal lábbal, két lépés előre a jobb lábbal, bokázni, egy lassú fordulat és bokázni. A bal lábbal előre, a sarkat össze ütni. A jobb lábat előre, a sarkat össze ütni, utánna egy lassú fordulat, bokázni.

Ezen táncot a Kunok hozták mihozánk a 2 és 300-as években, csak nagyon ritkán járták. Azt is csak olyan nemzeti ünnepen. Vagy ha jött valami Kunsági uraság látogatóba, úgy annak a tiszteletére járták.

Áttila utolsó tánca!

Öltözk: Diszes magyar zsinóros ruha. Mente. Kucsma, azon sastoll. Aranysújtásos nyakkendő, sarkantyús csizma. Kard az oldalon.

Zene tánc!

Háborúba kell menni, ellenséget kivenni az országbul,
Vezéreim gyertek el, ellenségünk verjük el messzire,
Mentsük meg a hazánkat, a jó édes anyánkat,
A harcba kell elmenni, ellenségünk elverni de messzire.

A bal lábbal előre két lépést, a jobb lábbal előre két lépést, reszketve bokázni gögösen. A bal lábbal előre ismét két lépést, úgy a jobb lábbal is és ismét reszketve bokázni. Most simán fordulni jobbra, most vissza balra. Most ismét a bal lábbal előre, azután a jobb lábbal két lépést előre, utánna bokázni.

Ez a tánc nagyon régi táncz. A régi Leventák nagyon szépen tudták járni. Átillának nagyon kedves táncza volt, mint nőtlen fiatal ember, azután mint vitéz Leventa is. Egy alkalommal egyik fejedelmi udvarban nagy Darido volt, a mely Daridora Átilla is, mint ki híres vitéz és táncos, ő is meg volt invitálva. Ezt a táncot gyönyörűen táncolta.

A mulatság a legnagyobb pompával és kedvel ment. Már éjfél lehetett, a midőn az akkori jó bortól kezdett hangos lenni a fejedelmi sátor táncz helye. A mulatozo vitézek és Leventák hangos notázásba kezdettek. A jó bort akkor még jobban kupákból itták. A jó bort Átilla is nagyon szerette, mert már neki is meg jött a kedve, mert nagyban forgatta a fejedelem leányát. A midőn egyszer hangos sikolyra lettek a mulatozo leventák figyelmesek, hogy mi az? Mi történt? Össze szaladt a mulatozo Leventa sereg. És Átilla karján a fejedelemnek leányát aléltnak zokogni látták. A mire a fejedelem is oda futott és kérdé leányát, mi a baja? De a leányzó nem szolt semmit, csak az édes anyját kivatá, kivel be menvén az ő ágyas sátrába és ott elpanaszolta anyjának, hogy az ő lába nagyon fáj! Az édes anya levetkőztetvén és csodálkozva látván, hogy leányának jobb nagy lába ujjá teljesen össze van lapulva, és a vér erőssen folyik belőle. Átilla is kedvében a nagy tánczba nem vette észre azt, hogy nagy nehéz lábával reá

lépven, azt össze lapitván. A midőn a javas asszonyok a láb ujjait íráikkal rendbe hozták, némileg meg könnyebült a beteg és hívatván elő Átillát, a ki nagy örömmel sietett a beteg ágyához és a midőn a javas asszonyok a láb ujját íráikkal rendbe hozták, némileg meg könnyebült a beteg és hívatván elő Átillát, a ki nagy örömmel sietett a beteg ágyához és a midőn értesült az általa okozott nagy szerencsétlenségről, Átilla a nagy fejedelem leborult és sirt és kérve kérte a leányzó bocsánatát, a mit az a legnagyobb készséggel meg is adott, úgy, hogy Átilla mással soha nem táncol, csak ő vele, azért így lesz meg büntetve!

Átilla esküvel fogadta meg, hogy a Had ur! az Isten verje őt meg, ha valaha ő rajta kívül valakivel táncol.

Átilla meg is tartotta fogadalmát. A fejedelem leánya lett élte párja. Nem sokáig éltek együtt mert a beteg láb ki újult. Elsárvizesedett és a fejedelemné meg holt. Átilla nagy bánatával maradt özvegyen, de vitézei nagy szomorúságában hűen vigasztalták. A Vezérei meg külön ostromolták, hogy ismét nősüljön meg. De ő mindig huzakodott, hogy majd ráér még, még nem telt le a gyász esztendő. De mégis végre engedvén, újra megnősült, elvette a Frank király leányát, Ildikót. De tőle mindig reszketett félt. Ildikó igyekezett neki örömet szerezni, de soha sem sikerült a míg jegyben jártak. De a nagy Hun birodalom úgy kívánta, hogy őt vegye el és végre engedvén, Ildikot el vette feleségül. Az esküvő előtti időkben bár mily udvari zenészek, énekesek, tánczosok a legnagyobb akaratukkal sem tudták mókáikkal, tánczaikkal, énekléseikkel nevetésre bírni.

Mentül közelebb volt az egybekelés ünnepének napja, Átillának annál nagyobb volt szívbeli bánata.

Vége eljött a menyegző nagy napja. Mindenki örült, csak a nagy fejedelem volt szomorú. Este fent ült az ujj pár a tánczterem trónusán nézván a tarka, mulatozó nagy sereget. Az apródok arany poharakban hozták a finom bort, Átilla minden alkalommal ivott. Már hajnal felé volt az idő, a midőn Ildikó azt mondá: »Átilla nagy fejedelmem édes uram, miért nem tánczolsz velem?« Átilla elkomorodván még jobban, most már a bánat terhes felege fejére le szállott, halgatott. Csak kezével intett, Ildikó ismét mondá: »Nagy fejedelem édes uram, te nem szeretsz engemet, mert ha szeretnél, csak egyet is fordulnál menyegzőnk ünnepén a te hites társaddal.« Átilla komor lett, magához inté a bort hordozó apródot. Bort kért. Az apród töltött. De Átilla az arany poharat nem fogadta el, hanem a teli borral levő arany kancsót húzta meg Istenigazába. A körülállok csak ámultak. A midőn Átilla int: »Zenészek, az én régi szép tánczomat!« A zenészek szívüknek legnagyobb örömével fogtak a zenéléshez, óh miért ne? Hiszen a legnagyobb vezér táncol ma.

Átilla meg fogta uj neje kezét és levezette az aranyos trónról és meg kezdte a tánczot. Mindenki csak őt csodálta. Átilla tánczolt és tánczolt, az ő uj nejével a bortol hevítve, a midőn forgásra került a sor, eszeveszetten meg forgatván Ildikot, úgy, hogy a nagy vezér el esett. A vezérek ezt látván, oda futottak, kivezették hátsó termében. Lefek-

tették, aprodai levetköztették, neje melette ülven. Egyszer Átillát elfogta a vérhányás, csak úgy dült órán száján a piros nemes vér. Egyszer fel ült és szétnézett, az égre feltekintett azt mondván: »Uram bocsáss meg egy eskü szegőnek Oh jaj nekem mit tettem szeretett népem vezéreim, az Isten veletek«. Kiadá áldott jó lelkét, meg hala, az Isten ostroma el szakadt, üresen hagyván hatalmas palotáját, a mely a Tisza és a Maros közén épült. Ott ahol délről nagy tó állott, abban töméntelen sok hód tanyázott, a melyek bőréből az ottani nagyhirű szücsök kibélelték vastag görög selyemből szőtt mentéjét és prémjeit és avval diszíték, arany forgós kucsmáját is avval diszíték. A midőn ezen város falai között élő híres kovácsmesterek meghívást kaptak a nagy fejedelem halottas házába eljönni. Méretet vévén a koporsók nagyságairól, azt híven, pontosan, rendben aranyból, ezüstből és rézből mielőbb elkészítették. Az Isten ostromát azokba behelyezték. De előbb illatos kenőcsökkel bekenték, és kiterítvén, a sirató asszonyok sokaságai hangos jajjal siratták. Este a nagy virasztóban össze jöttek a vezérek, vitézek, levénták, katonák és a nagyszámú közönség, a koporsó körül a lantosok, kürtösök elfoglalván helyeiket és hozzáfogtak a sok szép dal pengetéséhez és el táncolták a nagy fejedelem kedves tánczeit. Mindenki sírt és könnyezett. A temetésre a vezérek és vitézek és az egész nagy nemzet szomorúsága miatt nem tudott megállapodásra jutni. Mert a nép nem akarta a szeretett vezért eltemetni, mert azt mondták, hogy nem halt meg, csak berugott egy kicsit és aluszik egy nagyot.

A vezérek tanácskoztak mitévők legyenek? de nem volt sok idő a tanácskozásra, mert megzendült az ég, nagy vihar lett, hatalmas zápor esett és nagy sötétség lett. A vezérek észhez kaptak, Átilla koporsóit lezárták és a nagy viharos éjjelen lopva eltemették együtt a hármaskoporsójával, a sírban leeresztvén, amely a vízben lévén. Azt még utoljára körültáncolták a csónakokkal és eldalolták még egyszer kedves dalait. A táltosok elvégezvén szertartásaikat, imáikat, a sír bé zárult. A vezérek fogadalmat tettek, arról, hogy a nagy fejedelem sírját, azaz pihenő helyét soha senkinek el nem árulják, amit meg is tartottak híven mindhalálig.

(Koporsóját nemsoká egy pásztorfiú leli meg! Régi monda szerint.)

E táncokat érdemes megmenteni, mert ezzel is gazdagítjuk néprajzi kincseinket.

WIENER TIBOR

1932-ben alakult

a

MAGYAR TÉKA

irodalmi szövetség

**a vidéki magyar irodalom
altruista intézménye**

Eddig megjelent kötetei

Berczeli A. Károly: Tigrisek—
Fiatalok.

Magyar László: Lázad a föld.

Tabéry Géza: Októberi emberek.

Gergely Márta: A Salakmosó.

Az első sorozatban öt kötet jelenik meg. A bibliofil könyvek ára díszes keménykötésben, tokban a Magyar Téka pártoló tagjainak 3 pengő.

Lépjen be pártolótagjaink sorába.

Támogassa önzetlen mozgalmun-

kat. Kérjen díjtalan tájékoztatót.

Címeink: Prometheus Szeged,

Gizella-tér 5., Madách-utca 8.

Az új magyar szellemiség
szolgálatában álló írógeneráció
törekvéseinek megvalósításával
egyidejűleg feladatunk a korszerű
tipográfia. Kiadványaink tartalom-
ban és külsőben bizonyítékai
annak, hogy **legmértőbb**
fegyverünk a könyv.

Új kiadványaink

Bálint Sándor

Szeged Népe (szegedi és szegedkörnyéki népdalok gyűjteménye
60 kótával.)

Néprajz és nevelés.

Ára P 3.—

Ára P 1.—

Berczeli A. Károly

Fiatalok (keserűjáték)

Tigrisek (tragikó-burleszk)

Lángész (mítosz)

Fegyencek (3 egyfelvonásos)

Magyar költő magyarul (Janus Pannonius-fordítások)

N. Kontuly Béla illusztrációival.

Ára P 1:50

" " "

" " "

" " "

" " "

Prometheus Szeged